

Paweł Sierżęga

(University of Rzeszow, Poland)

<https://orcid.org/0000-0001-6774-4096>

e-mail: wiktors@wp.pl

Studium historyczne na Wydziale Humanistycznym Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie (1919–1939)

*The Historical Study at the Faculty of Humanities of Stefan Batory University
in Vilnius (1919–1939)*

ABSTRACT

The operations at the University in Vilnius, reactivated in 1919, were stabilized only after the Polish-Bolshevik War and the incorporation of the Vilnius Region into the Commonwealth in 1922. Over the majority of functioning, the SBU's authorities encountered issues with maintaining the full staffing. The positions adequately filled were limited to those within the Department of Polish History, the Department of Modern History, the Department of Medieval History and Auxiliary Sciences of History, and the Department of Eastern-European History. Stanisław Kościałkowski, Felix Koneczny, Kazimierz Chodynicki, Ryszard Mienicki, Janusz Iwaskiewicz, Teofil Emil Modelski, Stanisław Zajączkowski, and Henryk Łowmiański are among the notable representatives of Vilnius'

PUBLICATION INFO				
			e-ISSN: 2449-8467 ISSN: 2082-6060	
THE AUTHOR'S ADDRESS: Paweł Sierżęga, the Institute of History of the University of Rzeszów, 16C Tadeusza Rejtana Avenue, Rzeszów 35-959, Poland				
SOURCE OF FUNDING: Statutory Research of the Institute of History of the University of Rzeszów				
SUBMITTED: 2022.09.02	ACCEPTED: 2023.09.30	PUBLISHED ONLINE: 2023.12.21		
WEBSITE OF THE JOURNAL: https://journals.umcs.pl/rh		EDITORIAL COMMITTEE E-mail: reshistorica@umcs.pl		
 DIRECTORY OF OPEN ACCESS JOURNALS		 EUROPEAN REFERENCE INDEX FOR THE HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES		

Clio that need to be mentioned. Despite continuous development, the University had a regional character. Both the academic studies and programs offered by the historical departments were focused on the history of Eastern Europe, notably on Polish-Moscow relations and the history of Lithuania, specifically the Grand Duchy of Lithuania and Vilnius. The academia remained overshadowed by national universities. However, it was perceived as a vital institution by the Kingdom of Poland and the citizens of Vilnius, having a significant impact on the shape of Polish identity and culture.

Key words: Stefan Batory University, historical environment of Vilnius

STRESZCZENIE

Pełna stabilizacja reaktywowanego w 1919 r. Uniwersytetu w Wilnie miała miejsce dopiero po zakończeniu wojny polsko-bolszewickiej i przyłączeniu Ziemi Wileńskiej do Rzeczypospolitej w 1922 r. Niemal przez cały okres działalności USB władze wszechnicy borykały się z zapewnieniem wykwalifikowanej kadry naukowej. W okresie międzywojennym na Wydziale Humanistycznym historię wykładało nieco ponad 20 osób. Obsadzone były jedynie cztery Katedry: Historii Polski, Historii Nowożytnej, Historii Średniowiecznej i Nauk Pomocniczych Historii oraz Historii Europy Wschodniej. Do czołowych przedstawicieli wileńskiej Klio należy zaliczyć Stanisława Kościakowskiego, Feliksa Konecznego, Kazimierza Chodynickiego, Ryszarda Mienickiego, Janusza Iwaszkiewicza, Teofila Emila Modelskiego, Stanisława Zajączkowskiego i Henryka Łowmiańskiego. Mimo systematycznego rozwoju Uniwersytet posiadał regionalny charakter. Zarówno prowadzone badania, jak i oferta programowa studium historycznego skupione były na historii Europy Wschodniej, zwłaszcza relacji polsko-moskiewskich oraz dziejów Litwy, ze szczególnym uwzględnieniem Wielkiego Księstwa Litewskiego i Wilna. Uczelnia pozostawała w cieniu uniwersytetów państwowych, ale dla wilnian i państwa polskiego była instytucją ważną, realnie wpływającą na kształt polskiej tożsamości i kultury.

Słowa kluczowe: Uniwersytet Stefana Batorego, historyczne środowisko wileńskie

ZARYS TREŚCI

Wymienione w tytule „Studium historyczne” jest pojęciem umownym. Nigdy *de iure* nie zostało wyodrębnione w ramach Wydziału Humanistycznego Uniwersytetu Stefana Batorego (USB). Ze względu na zreformowany po 1920 r. system szkolnictwa wyższego należy je odnieść do kształcenia historyków w ramach utworzonych na uniwersytetach wydziałach filozoficznych/humanistycznych. Aby określić w tym zakresie miejsce wileńskiej wszechnicy na mapie uniwersytetów państwowych, warto przyrzeć się środowisku wykładowców, ich dorobkowi naukowemu, preferowanym kierunkom studiów, doświadczeniu dydaktycznemu, decydującym o przygotowaniu warsztatowym studentów. Bazę do napisania artykułu stanowią materiały archiwalne zgromadzone w Lietuvos centrinis valstybės archyvas (teczki osobowe historyków pracujących na

Wydziale Humanistycznym USB), Archiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego (spuścizna Teofila Emila Modelskiego), pamiętniki i wspomnienia osób związanych z wszechnicą wileńską, źródła drukowane dotyczące obsady naukowej i wykładów uniwersyteckich prowadzonych w latach 1920–1939 oraz prasa.

* * *

Intensywne prace nad reaktywowaniem drugiej najstarszej na ziemiach polskich wszechnicy rozpoczęto wraz z zajęciem przez wojska polskie Wilna w kwietniu 1919 r. Po kilku miesiącach prac Komisji Organizacyjno-Rewindykacyjnej, wspartej działaniami Dyrektora Sekcji Szkół Akademickich w Ministerstwie Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, w dniu 28 sierpnia 1919 r. został ogłoszony Dekret Naczelnego Wodza Józefa Piłsudskiego powołujący do życia Uniwersytet Stefana Batorego. Uroczysta inauguracja roku akademickiego z udziałem Naczelnika Państwa odbyła się 11 października 1919 r.¹ Na nowo powołanym rektorze Michale Siedleckim spoczął obowiązek organizacji struktur uniwersytetu. Zostały uruchomione Wydziały: Humanistyczny, Prawa i Nauk Społecznych, Matematyczno-Przyrodniczy, Lekarski i Sztuk Pięknych. Pracę rozpoczęły też tworzące zaplecze dla prowadzonych badań biblioteki, laboratoria, pracownie i kliniki. Pierwsze miesiące były dla uczelni wileńskiej szczególnie trudne. Już latem 1920 r., na skutek wojny polsko-bolszewickiej, Wilno zostało zajęte przez wojska sowieckie i przekazane Litwinom. Kadra uczelni w znacznym stopniu uległa rozproszeniu, a władze uczelni ewakuowały się do Poznania i Warszawy². Powrót

¹ Wydawany przez Juliusza Sumoroka wileński „Nasz Kraj” poświęcił cały numer 145 z dnia 12 X 1919 r. powołaniu Uniwersytetu; S. Świaniewicz, *My i oni*, „Alma Mater Vilnensis” 1922, 1, s. 80–82; A. Wrzosek, *Wskrzeszenie Uniwersytetu Wileńskiego w r. 1919*, w: *Księga pamiątkowa ku uczczeniu CCCL rocznicy założenia i X wskrzeszenia Uniwersytetu Wileńskiego*, t. II, Wilno 1929, s. 1–32; *Pierwszy okres prac organizacyjnych nad odbudową Uniwersytetu Wileńskiego (13.XII.1918 r. – 11.X.1919 r.)*. Sprawozdanie Komitetu Wykonawczego Odbudowy Uniwersytetu Wileńskiego, w: *Księga*, s. 33–58; S. Stomma, *Wskrzeszenie Uniwersytetu w Wilnie w 1919 roku*, w: *Z dziejów Almae Matris Vilnensis. Księga pamiątkowa ku czci 400-lecia założenia i 75-lecia wskrzeszenia Uniwersytetu Wileńskiego*, red. L. Piechnik, K. Puchowski, Kraków 1996, s. 47–55; Z. Opacki, *Reaktywowanie czy powstanie? Dyskusje wokół wskrzeszenia Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie w latach 1918–1919*, „Kwartalnik Historyczny” 1998, 105, 3, s. 52–64; A. Supruniuk, *Alma Mater Vilnensis. Okoliczności wskrzeszenia Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie*, „Archiwum Emigracji. Studia – Szkice – Dokumenty” 2018/2019, 1–2 (26–27), s. 117–134.

² M. Siedlecki, *Wspomnienia z pierwszych dwu lat organizacji Uniwersytetu Wileńskiego*, w: *Księga*, s. 59–114; W. Dziewulski, *Uniwersytet Stefana Batorego w Wilnie. Obrazy z życia*

na uczelnię był możliwy po ponownym zajęciu Wilna przez oddziały Lucjana Żeligowskiego w październiku 1920 r., jednak pełna stabilizacja i rozwój uniwersytetu miały miejsce dopiero po przyłączeniu Ziemi Wileńskiej do Rzeczypospolitej Polskiej w lutym 1922 r.³

Wyzwaniem dla władz wszechniczy wileńskiej pozostawała adaptacja budynków przeznaczonych na cele dydaktyczne, ale prawdziwą bolączką było pozyskanie kadry uniwersyteckiej. Już w 1919 r. na łamach endecckiego „Dziennika Wileńskiego” z niepokojem pytano o zabezpieczenie katedr i obsadę profesorską, stanowiące o naukowej randze uczelni wyższej⁴. Zważywszy że w czasie formowania się USB o kadre naukową zabiegały Uniwersytet Poznański, Katolicki Uniwersytet Lubelski, reorganizujący się Uniwersytet Warszawski, sprawa nie była łatwa. Powołaniom nie sprzyjał brak stabilizacji politycznej na terenie Wileńszczyzny. Prowadzone przez M. Siedleckiego rozmowy z profesorami w kraju i za granicą zwykle kończyły się fiaskiem. Żmudna wymiana korespondencji i osobiste spotkania owocowały pozyskaniem do współpracy nielicznych. Z konieczności decydowano się na rozwiązania prowizoryczne, niekiedy obsadzając katedry osobami niedoświadczonymi, dysponującymi skromnym jeszcze dorobkiem naukowym, powoływanymi w charakterze zastępców profesorów, a dla dojeżdżających kumulowano wykłady. Ci, którzy zdecydowali się na przyjazd do Wilna, mierzyli się z organizacją zaplecza naukowo-badawczego niemal od zera. Budynki przeznaczone na działalność uniwersytetu były tak zaniedbane, że z trudem nadawały się do prowadzenia zajęć⁵.

Studium historyczne kadrowo było stosunkowo nieliczne. W całym okresie działalności Wydziału Humanistycznego w latach 1919–1939

uczelni, w: *Kultura międzywojennego Wilna. Materiały z konferencji w Trokach (28–30 VI 1993)*, red. A. Kieźuń, Białystok 1994, s. 40–42.

³ R. Mienicki, *Pierwsze dziesięciolecie Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie*, w: *Księga, s. 115–124*; *Alma Mater Vilnensis 1919–1939. 100-lecie Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie 1919–2019*, Toruń 2019, s. 21–26; B. Jaczewski, *Organizacja i instytucje życia naukowego w Polsce (listopad 1918–1939)*, w: *Historia nauki polskiej*, t. V, 1918–1951, cz. I, red. Z. Skubała-Tokarska, Wrocław–Warszawa–Kraków 1992, s. 128–130; D. Zamojska, *Akademicy i urzędnicy. Kształtowanie ustroju państwowych szkół wyższych w Polsce 1915–1920*, Warszawa 2009, s. 79–112.

⁴ J. Choromański, *W sprawie Uniwersytetu Wileńskiego*, „Dziennik Wileński” 1919, nr 108, s. 1.

⁵ M. Siedlecki, *op. cit.*, s. 65, 71 i nn. Podobnie początki pracy na USB wspominali Terasa i Władysław Tatarkiewiczowie. Cf. T. i W. Tatarkiewiczowie, *Wspomnienia*, Poznań 2011, s. 85–89 i 199–200.

wykładało w nim około dwudziestu pięciu osób⁶. Najtrudniejsze były pierwsze lata działalności USB. W roku akademickim 1919/1920 zajęcia z historii prowadzili mediewista Jan Dąbrowski (1890–1965), historyk kultury i oświaty Ludwik Janowski (1878–1921), historyk i historiozof Feliks Koneczny (1862–1949), historyk i archiwista Stanisław Ptaszycki (1853–1933) oraz historyk idei i kultury Marian Zdziechowski (1861–1938)⁷. W lutym 1920 r. wykłady z historii starożytnej zobowiązał się prowadzić filolog klasyczny Ludwik Ćwikliński, a z dziejów najnowszych historyk XIX i XX w. Henryk Mościcki. Zawirowania wojenne 1920 r. spowodowały, że pracy na USB ostatecznie nie podjęli: L. Ćwikliński (związał się z Uniwersytetem Jana Kazimierza we Lwowie), J. Dąbrowski (odszedł na Uniwersytet Jagielloński)⁸ ani S. Mościcki (od 1921 r. zatrudniony na Uniwersytecie Warszawskim). Do grona profesorów nadzwyczajnych dołączył natomiast badacz dziejów Litwy Stanisław Kościałkowski (1881–1960), związany z USB do 1939 r., oraz historyk Europy Wschodniej Kazimierz Chodynicki (1890–1942), prowadzący zajęcia do roku akademickiego 1928/1929, kiedy przeniósł się na Uniwersytet Poznański. Pierwsze trzy lata działalności WH USB stanowiły dla władz dziekańskich duże wyzwanie organizacyjne. W 1921 r., po śmierci L. Janowskiego, nie obsadzono Katedry Historii Kultury (chciano na nią pozyskać z UJ historyka sztuki dra Tadeusza Szydlowskiego), a z kolei śmierć W. Nowodworskiego w 1923 r. spowodowała zamknięcie Katedry Historii Powszechnej, którą zamierzano powierzyć historykowi kultury i mediewiście prof. Janowi Ptasnikowi z UJK (ostatecznie nie opuścił Lwowa, wykładając na tamtejszym uniwersytecie do śmierci w 1930 r.)⁹. Obsadzone zostawały seminaria z Historii Polski (S. Kościałkowski), Historii Europy Wschodniej (F. Koneczny), Nauk Pomocniczych Historii

⁶ Kwestia ustalenia liczby wykładowców i prowadzonych przez nich zajęć nastęrcza trudności ze względu na rozbieżne dane zawarte w pracy K. Kolbuszewskiego, J.J. Oko, *Wydział Humanistyczny U.S.B. w latach 1919–1929*, w: *Księga*, s. 159–201, a *Universitas Vilnensis Batoreana* [dalej: UVB]. *Skład Uniwersytetu w roku akademickim 1923/24 i kolejne tomy do 1938/1939 oraz UVB. Spis wykładów i skład Uniwersytetu w roku akademickim 1920/21*, Wilno 1920–1921 i kolejne do 1938/1939.

⁷ S. Władyczko, *Pierwszy okres prac organizacyjnych nad odbudową Uniwersytetu Wileńskiego (13.XII.1918 r. – 11.X.1919 r.)*, w: *Księga*, s. 43; Z. Opacki, *Wydział Humanistyczny Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie 1919–1939*, Gdańsk 2021, s. 121 i nn., a także 303 i nn.

⁸ Lietuvos Centrinis Valstybės Archyvas [dalej: LCVA], fondas [dalej: f.] 175, apyrašas [dalej: ap.] 1 (I Bb), bylos [dalej: b.] 78, k. 1, 2, 3.

⁹ Szerzej cf. P. Sierzęga, *Historia średniowiecza na studium historycznym Uniwersytetu Jana Kazimierza (organizacja i program studiów)*, w: *Materiały V Kongresu Mediewistów Polskich*, t. I, *Recepcja i odrzucenie. Kontakty międzykulturowe w średniowieczu*, red. L.P. Śłupecki et al., Rzeszów 2017, s. 291–294.

(Kazimierz Chodynicki) i Historii Litwy i Rusi (J. Iwaszkiewicz)¹⁰. W trzecim trymestrze roku akademickiego 1921/1922 udało się jedynie chwilowo pozyskać do zajęć z geografii historycznej krakowskiego mediewistę i znawcę nauk pomocniczych historii Władysława Semkowicza¹¹. Braki kadrowe na WH były na tyle dotkliwe, że do 1923 r. nie udało się obsadzić 14 z przewidzianych w etacie katedr¹².

Wzmocnieniem studium historycznego było pozyskanie do współpracy habilitowanego na USB w 1923 r., zatrudnionego w Archiwum Państwowym w Wilnie, historyka i archiwistę Ryszarda Mienickiego (1886–1956)¹³. W 1924 r. do grona profesorów USB dołączył mediewista Teofil Emil Modelski (1881–1967), któremu powierzono Katedrę Historii Średniowiecznej i Nauk Pomocniczych Historii¹⁴. Wykładał na wszechnicy wileńskiej do 1930 r., kiedy po śmierci J. Ptaśnika powrócił na UJK. Na jego miejsce udało się władzom dziekańskim zatrudnić związanego z Lwowem mediewistę Stanisława Zajączkowskiego. Niepomyślnie natomiast zakończyły się zabiegi związania z USB, zasłużonego dla organizacji wileńskiej wszechnicy, wówczas dyrektora Biblioteki Ordynacji Zamoyskich w Warszawie, historyka dziejów XV–XVI w. Ludwika Kolankowskiego (1882–1956). W 1929 r. został przedstawiony przez władze uniwersytetu jako kandydat na profesurę nadzwyczajną historii Litwy. W tym samym czasie z rąk prezydenta RP uzyskał nominację na profesurę zwyczajną historii Polski i Litwy, co przez władze USB zostało uznane za naruszenie obowiązującej ustawy i pogwałcenie autonomii uniwersyteckiej¹⁵. Po złożonej rezygnacji z nominacji L. Kolankowski ostatecznie podjął się prowadzenia wykładów zleconych. W 1931 r. otrzymał profesurę tytułarną, ale z USB rozstał się w 1936 r., obejmując po śmierci Stanisława Zakrzewskiego Katedrę Historii Polski na UJK¹⁶. Niemal od

¹⁰ UVB. *Skład Uniwersytetu w roku akademickim 1923/24*, s. 17.

¹¹ LCVA, f. 175, ap. 1 (I Bb), b. 94, k. 2–5.

¹² Cf. K. Kolbuszewski, J.J. *Oko, op. cit.*, s. 161.

¹³ *Pracownicy nauki i dydaktyki Uniwersytetu Mikołaja Kopernika 1945–1994: materiały do biografii*, oprac. H. Duczkowska-Moraczewska, M. Gołombiowski, R. Karpiesiuk, red. S. Kalembka, Toruń 1995, s. 467–468; J. Tandecki, *Dzieje i działalność naukowa Zakładu Archiwistyki Instytutu Historii i Archiwistyki UMK w Toruniu*, „Res Historica” 2009, 28, s. 106.

¹⁴ J. Tyszkiewicz, *Teofil Emil Modelski (1881–1967)*, w: *Złota księga historiografii lwowskiej XIX i XX wieku*, red. J. Maternicki współpr. L. Zaszkilniak, Rzeszów 2007, s. 495–506.

¹⁵ Cf. np. P. Biliński, P. Sierżęga, *Korespondencja Feliksa Konecznego z Teofilem Emilem Modelskim w latach 1927–1931*, „Klio Polska. Studia i Materiały z Dziejów Historiografii Polskiej” 2018, 10, s. 210.

¹⁶ A. Gieysztor, *Ludwik Kolankowski (1882–1956)*, w: *Polski słownik biograficzny* [dalej: PSB], t. 13, red. E. Rostworowski, Wrocław–Warszawa–Kraków 1967–1968, s. 289–292; L. Kolankowski, *Zapiski pamiętnikarskie*, wstęp S. Grochowina, Toruń 2012, s. 187–197;

Tabela 1. Wykładowcy historii na Wydziale Humanistycznym USB 1919–1939

Wykładowcy \ Rok akademicki	1919/20	1920/21	1921/22	1922/23	1923/24	1924/25	1925/26	1926/27	1927/28	1928/29	1929/30	1930/31	1931/32	1932/33	1933/34	1934/35	1935/36	1936/37	1937/38	1938/39
Dąbrowski Jan	+																			
Janowski Ludwik	+	+																		
Koneczny Feliks	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+									
Semkowicz Władysław			+																	
Ćwikliński Ludwik	+																			
Tolko-Hrycewicz Julian	+																			
Mościcki Henryk	+																			
Ptaszycki Stanisław	+																			
Kolankowski Ludwik													+							
Kościałkowski Stanisław		+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
Chodynicki Kazimierz			+	+	+	+	+	+	+	+										
Iwaszkiewicz Janusz				+	+	+	+	+				+	+	+	+	+	+	+	+	+
Mienicki Ryszard					+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
Modelski Teofil Emil						+	+	+	+	+	+	+								
Zajączkowski Stanisław													+	+	+	+	+	+	+	+
Łowmiański Henryk														+	+	+	+	+	+	+
Ehrenkreutz Stefan		+																		
Zimmermann Kazimierz		+																		
Nowodworski Witold			+	+	+															
Antoniewicz Włodzimierz									+											
Bulanda Edmund									+											
Morelowski Marian												+	+	+		+		+	+	+
Falkowski Czesław														+	+	+	+	+	+	+

Źródło: Universitas Vilnensis Batoreana. Skład Uniwersytetu w roku akademickim 1923–1924 i kolejne za lata 1934/25; 1925/26; 1926/27; 1927/28 i 1928/29; 1933/34 oraz zmiany zaszcze w latach 1929/30, 1930/31, 1931/32, 1932/33; 1934/35; 1936/37; 1937/38; 1938/39; Univrsitas Vilnensis Batoreana. Spis wykładów i skład Uniwersytetu w roku akademickim 1920/21 i kolejne za lata 1921/22; 1922/23; 1923/24; 1924/25; 1925/26; 1926/27; 1927/28; 1928/29; 1929/30; 1930/31; 1931/32; 1932/33; 1933/34; 1934/35; 1935/36; 1936/37; 1937/38; 1938/39; *Księga pamiątkowa ku uczczeniu CCCL rocznicy założenia i X wskrzeszenia Uniwersytetu Wileńskiego*, t. II, Wilno 1929.

początku lat trzydziestych XX w. wykłady na studium historycznym wygłaszali też historyk sztuki, romanista Marian Morelowski i piastujący Katedrę Historii Kościoła na Wydziale Teologicznym USB Czesław Falkowski¹⁷. Prowadzenie zajęć rozpoczynał w tym czasie niedawny student, pierwszy doktor historii i habilitant USB, mediewista Henryk Łowmiański. Obsada studium historycznego WH USB w porównaniu z UJK, UJ czy UW była skromna. W drugiej połowie lat trzydziestych historię na odrodzonym Uniwersytecie Wileńskim wykładało zaledwie siedem osób. Spośród katedr obsadzone były: I. Katedra Historii Polski (od 1921 r. kierował nią S. Kościałkowski), II. Katedra Historii Nowożytnej (od 1930 r. kierował nią J. Iwaszkiewicz), III. Katedra Historii Średnio-wiecznej i Nauk Pomocniczych Historii (od 1921 do 1924 r. kierował nią K. Chodynicki, po nim do 1930 r. T.E. Modelski, a od 1932 r. S. Zajązkowski), IV. Katedra Historii Europy Wschodniej (kierował nią w latach 1922–1929 najpierw F. Koneczny, a następnie od 1933 H. Łowmiański). Należy przy tym pamiętać, że w myśl obowiązującej ustawy studenci Wydziału Filozoficznego mieli prawo zapisywać się na zajęcia realizowane w ramach seminariów działających na WH oraz proponowanych przez inne wydziały¹⁸. W takim przypadku studenci studium historycznego mogli korzystać z seminariów prowadzonych np. w ramach Katedry Archeologii Starożytnej (od 1929 do 1939 r. kierował nią filolog klasyczny i archeolog Rajmund Gostkowski), Katedry Etnologii i Etnografii Słowian (od 1926 do 1935 r. kierowała nią etnolog Cezaria Anna Baudouin

J. Pisulińska, *Sprawa obsadzenia katedry historii Polski na UJK w 1936 r.*, w: *Wielokulturowe środowisko historyczne Lwowa w XIX i XX w.*, t. 3, red. J. Maternicki, L. Zaszkilniak, Rzeszów 2005, s. 441–454.

¹⁷ Z. Jakubowski, *Ksiądz biskup Czesław Falkowski ordynariusz łomżyński (1887–1969)*, „Nasza Przeszość. Studia z Dziejów Kościoła i Kultury Katolickiej w Polsce” 1970, 33, s. 234–246.

¹⁸ Przykładowo w roku akademickim 1938/1939 studenci mieli do dyspozycji: seminarium filozoficzne, pedagogiczne, historyczne, literatury polskiej, filologii słowiańskiej, języka polskiego, filologii niemieckiej, językoznawstwa indoeuropejskiego i filologii sanskryckiej, filologii klasycznej, etnologii i etnografii, zakład psychologiczny, zakład archeologii klasycznej, muzeum archeologii prehistorycznej i muzeum etnograficzne. Cf. *UVB. Skład Uniwersytetu w roku akademickim 1938/39*, Wilno [b.d.w.], s. 148–150; Potwierdzają to wspomnienia ówczesnego studenta USB, późniejszego nowożytnika Leonida Żytkowicza (S. Alexandrowicz, *Profesor Leonid Żytkowicz – historyk Wielkiego Księstwa Litewskiego*, „Czaszy Nowożytne” 2000, 9 (10), s. 35–45). Przybliżając organizację studiów na WH, nadmieniłam, że nie obowiązywał formalny podział na roczniki, a studenci do zaliczenia semestru musieli przedstawić poświadczony w indeksie zaliczenie 10 godzin wykładów tygodniowo i 2 godzin seminariów (oprócz I roku prowadzone były wspólnie). Cf. L. Żytkowicz, *Moje wspomnienia o profesorach Uniwersytetu Stefana Batorego*, w: *Z dziejów*, s. 62.

de Courtenay-Ehrenkreutz-Jędrzejewiczowa, a po jej odejściu na UW etnograf i slawista Kazimierz Muszyński¹⁹, filologii klasycznej w ramach szerokiego wachlarza *antiquitates* u latynisty Jana Oko i znawcy dramatu antycznego Stefana Srebrnego, filozofii i pedagogiki u Bogumiła Jasinowskiego, Bohdana Zawadzkiego, Tadeusza Czeżowskiego i Mariana Massoniusa, seminarium historii literatury polskiej u Józefa Kallenbacha, Stanisława Pigonia i Ludwika Janowskiego²⁰, czy seminarium historyka literatury powszechnej i kultury, badacza ideologii społeczno-politycznych Mariana Zdziechowskiego²¹. Niezwykle istotną rolę odgrywał w Wilnie Wydział Prawa i Nauk społecznych, gdzie prowadzono wykłady z historii ustroju oraz prawa polskiego i litewskiego, prawa sądowego, statutów litewskich, dziejów państwowości litewskiej. Wykładali tu m.in. Stefan Ehrenkreutz, Alfons Parczewski, Jan Adamus, Seweryn Wysłouch.

Na Wydziale Humanistycznym w roku akademickim 1923/1924 kształcenie rozpoczynało 450 osób. Największą liczbę studentów WH (601) odnotowano w latach 1928/1929, po czym statystyki wskazują systematyczny spadek słuchaczy, osiągając w 1936/1937 liczbę 335 osób. Wydział Humanistyczny wyprzedzały pod względem liczby studentów Wydziały Prawny i Nauk Społecznych, Lekarski, a z czasem także

¹⁹ P. de Laval, *Katedry Historii Uniwersytetu Stefana Batorego*, w: *Z dziejów*, s. 56.

²⁰ Przedwczesna śmierć w listopadzie 1921 r. spowodowała, że nie odegrał większej roli w kształceniu młodzieży uniwersyteckiej, niemniej jego prace poświęcone uniwersytetowi na trwałe wpisały go w poczet wileńskiej humanistyki (*Uniwersytet Wileński i jego znaczenie*, 1903; *Uniwersytet Charkowski w początkach swego istnienia (1805–1820)*, 1911). Wykładał dzieje kultury polskiej, historię dawnej wszechnicy wileńskiej i prowadził seminarium z historii oświaty w Polsce. W pamięci współczesnych zachował się obraz L. Janowskiego jako osoby bezgranicznie oddanej uniwersytetowi, ale trudnej we współżyciu. Cf. A. Wrzosek, W. Horoszkiewiczówna, *Wstęp. Działalność naukowa i społeczna Ludwika Janowskiego*, w: L. Janowski, *W promieniach Wilna i Krzemieńca*, Wilno 1923, s. 61; S.L. Kamiński, *Wyższe Kursy Naukowe w Kijowie*, „Wiadomości Bibliograficzne. Miesięcznik poświęcony Bibliografii Krytycznej” 1917, 1, 3, s. 87–88. Praca organizacyjna i naukowa L. Janowskiego zyskała też uznanie filologa klasycznego i etnologa Witolda Klingera. Cf. W. Klinger, *Nauka. Nieco wspomnień kijowskich o śp. Profesorze Ludwiku Janowskim*, „Przegląd Współczesny” 1922, 1, 1–2, s. 107–116; J. Róziewicz, L. Zasztowt, *Polskie Kolegium Uniwersyteckie w Kijowie (1917–1919)*, „Rozprawy z Dziejów Oświaty” 1991, 34, s. 100 i nn.

²¹ H. Bursztyńska, *Humanistyka uniwersytecka w Wilnie w latach 1919–1929*, w: *Kultura międzywojennego Wilna. Materiały konferencji w Trokach (28–30 VI 1993)*, red. A. Kiezuń, Białystok 1994, s. 61–80; J.J. Jadacki, *Filozofia w Wilnie 1920–1945*, w: *Kultura*, s. 81–114; A. Czapiek, *Uniwersyteckie środowisko historyczne w międzywojennym Wilnie*, w: *Kultura*, s. 115–127; T. Dalecka, *Dzieje polonistyki wileńskiej 1919–1939*, Kraków 2003. Na temat Mariana Zdziechowskiego cf. np. Z. Opacki, *Między uniwersalizmem a partykularyzmem. Myśl i działalność społeczno-polityczna Mariana Zdziechowskiego 1914–1939*, Gdańsk 2006; *Marian Zdziechowski 1861–1938. W 70 rocznicę śmierci*, red. J. Skoczyński, A. Wroński, Kraków 2009.

Matematyczno-Przyrodniczy. Młodzież WH rekrutowała się głównie z województwa wileńskiego i ościennych, zróżnicowana kulturowo i wyznaniowo²². Aby zostać przyjętym do grona studentów USB, należało złożyć oryginał metryki urodzenia, świadectwo dojrzałości ośmioklasowej szkoły średniej ogólnokształcącej (lub posiadającej prawa szkół państwowych), wypełnioną „kartę indywidualną”, własnoręcznie napisany życiorys oraz poświadczenie uiszczonej opłaty manipulacyjnej. Wszyscy będący w wieku poborowym musieli dostarczyć dokument stwierdzający ich stosunek do służby wojskowej. Każdego obowiązywało badanie lekarskie. Studenci Wydziału Humanistycznego USB byli dodatkowo poddawani egzaminowi wstępnemu z zakresu „stylu i języka polskiego”, łaciny, a ponadto testowi pozwalającemu określić ich „ogólny rozwój umysłowy”²³. Biorąc pod uwagę liczbę studiujących, USB należy zaliczyć do ośrodków małych, plasujących się po Uniwersytecie Warszawskim, Uniwersytecie Jana Kazimierza, Uniwersytecie Jagiellońskim, a także Uniwersytecie Poznańskim²⁴.

Centralnym miejscem kształcenia historyków było tzw. seminarium historyczne, złożone z obsadzonych na WH USB katedr i biblioteki. Początkowo mieściło się w budynkach uniwersyteckich przy dziedzińcu

²² *Ogólna statystyka studentów i wolnych słuchaczy Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie w roku akademickim 1923–24*, w: UVB. *Skład Uniwersytetu w roku akademickim 1923/24*, Wilno [b.d.w.], nlb.; *Ogólna statystyka studentów i wolnych słuchaczy Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie w roku akademickim 1924–25, 1925–26 i 1926–27*, w: UVB. *Skład Uniwersytetu w latach akademickich 1924/25, 1925/26 i 1926/27*, Wilno [b.d.w.], nlb.; *Statystyka studentów i wolnych słuchaczy Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie. Rok ak. 1929–1930*, w: UVB. *Skład Uniwersytetu w roku akademickim 1933/34 oraz zmiany zaszele w latach 1929/30, 1930/31, 1931/32, 1932/33*, Wilno [b.d.w.], nlb.; *Statystyka studentów i wolnych słuchaczy Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie. Rok ak. 1930–1931*, w: UVB. *Skład Uniwersytetu w roku akademickim 1933/34*, nlb.; *Statystyka studentów i wolnych słuchaczy Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie. Rok ak. 1931/32*, w: UVB. *Skład Uniwersytetu w roku akademickim 1933/34*, nlb.; *Statystyka studentów i wolnych słuchaczy Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie. Rok ak. 1932/33*, w: UVB. *Skład Uniwersytetu w roku akademickim 1933/34*, nlb.; *Statystyka studentów i wolnych słuchaczy Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie. Rok ak. 1933/34*, w: UVB. *Skład Uniwersytetu w roku akademickim 1933/34*, nlb.; *Statystyka studentów i wolnych słuchaczy Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie. Rok akad. 1934/35*, w: UVB. *Skład Uniwersytetu w roku akademickim 1936/37*, Wilno [b.d.w.], nlb.; *Statystyka studentów i wolnych słuchaczy Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie. Rok akad. 1935/36*, w: UVB. *Skład Uniwersytetu w roku akademickim 1936/37*, nlb.; *Statystyka studentów i wolnych słuchaczy Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie. Rok akad. 1936/37*, w: UVB. *Skład Uniwersytetu w roku akademickim 1936/37*, nlb.

²³ UVB. *XVIII Spis wykładów na trzy trymestry w roku akademickim 1935/36*, Wilno [b.d.w.], s. 6–7.

²⁴ P. Tomaszewski, *Uniwersytet Stefana Batorego w Wilnie w latach 1919–1939. Studium z dziejów organizacji i postaw ideowych studentów*, Toruń 2018, s. 42.

Sarbiewskiego (1919/1920), rok później przeniesiono je do lokalu przy ul. Uniwersyteckiej, a ostatecznie w 1923 r. znalazło pomieszczenia w gmachu przy ul. Zamkowej²⁵. Dysponowało skromnym, systematycznie uzupełnianym zbiorem książek i wydawnictw źródłowych, czytelnią, salą wykładową oraz trzema niewielkimi pokojami przeznaczonymi na gabinet nauk pomocniczych historii profesorski oraz działalność Koła Historyków USB i wileńskiego oddziału Polskiego Towarzystwa Historycznego. Seminarium w różnych momentach aktywności kierowane było m.in. przez J. Dąbrowskiego, F. Konecznego, K. Chodynickiego, T.E. Modelskiego i S. Kościałkowskiego. Trudno ustalić liczbę studiujących historię. Jak wynika z opracowania K. Kolbuszewskiego i J.J. Oko, liczba uczestników proseminariów i seminariów oscylowała od kilku do kilkunastu osób w okresie tuż po wskrzeszeniu wszechnicy wileńskiej i regularnie rosła, osiągając w końcu lat dwudziestych ponad stu słuchaczy²⁶. Trzeba jednak pamiętać, że w zakres tej liczby należy wpisać studentów traktujących historię jako przedmiot poboczny.

Warto postawić pytanie, kim byli uniwersyteccy mistrzowie, stanowiący filar kształcenia. „Duszą” seminarium historycznego był Stanisław Kościałkowski, od 1900 r. przez rok student Cesarskiego Uniwersytetu Warszawskiego, a następnie Uniwersytetu Jagiellońskiego. W 1905 r. jako uczeń nowożytnika i wydawcy źródeł Wincentego Zakrzewskiego uzyskał doktorat, którego podstawę stanowiła rozprawa „Rola polityczna Antoniego Tyzenhauza, podskarbiego nadwornego litewskiego za Stanisława Augusta”. Po studiach został członkiem „ekspedycji rzymskiej” Akademii Umiejętności, pracując nad źródłami do dyplomaty, nuncjusza apostolskiego Laurentiusa Litty. Od 1906 r. osiadł w Wilnie jako nauczyciel gimnazjalny (do 1921 r.). W 1907 r. został sekretarzem popularyzującego badania nad dziejami Litwy Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie i inicjatorem (obok K. Chodynickiego) wydawanego w latach 1923–1939 poczytnego „Ateneum Wileńskiego”. Jego dorobek

²⁵ „Do seminarium historycznego wchodziło się bezpośrednio z ulicy Zamkowej przez obskurnie odrapane drzwi, mijając uniwersyteckie muzeum archeologiczne, po drewnianych schodach szło się na pierwsze piętro, długim korytarzem na lewo, gdzie mieściło się seminarium polonistyczne Stanisława Pigionia. [...] Pachniało linoleum, starymi szpargałami, zamierzchłością, przy długich stołach gęsto siedzieli studenci zagłębieni w tablice paleograficzne, tomy «Kwartalnika Historycznego», «Monumenta Poloniae Historica», «Volumina Legum», zwłaszcza zaś w przeróżne akta i materiały dotyczące dziejów Wielkiego Księstwa Litewskiego. Szło się na palcach, podłoga skrzypiała zawsze za głośno, co było w tej ciszy nieprzyjemne, mimo że nie panował tutaj taki terror silentium, jaki wprowadzała Pani Kopernik w publicznej czytelni uniwersyteckiej przy placu Napoleona”. Cf. A. Gohubiew, *Stanisław Kościałkowski (ze wspomnień)*, „Znak” 1962, 14, 1, s. 65.

²⁶ K. Kolbuszewski, J.J. Oko, *op. cit.*, s. 168.

dydaktyczny i organizatorski oraz zaangażowanie na rzecz reaktywacji wszechnicy wileńskiej zdecydowały o powołaniu go w 1920 r. na stanowisko zastępcy profesora, a w 1923 r. profesora nadzwyczajnego USB (profesurę zwyczajną uzyskał w 1937 r.). Po rozwiązaniu USB w grudniu 1939 r. pozostał w Wilnie. W latach 1941–1942 był więziony przez NKWD, a po zawarciu układu Sikorski–Majski ewakuował się z armią Andersa do Iranu. Zmarł w Anglii w 1960 r.²⁷ Przychodząc na Uniwersytet Wileński, dysponował skromnym, ale cennym naukowo dorobkiem publikowanym najczęściej na łamach „Rocznika Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie”. Koncentrował się głównie na okresie XVII–XIX w., skupiając uwagę na zagadnieniach z zakresu historii oświaty i historii społeczno-gospodarczej²⁸. W okresie międzywojennym jego twórczość naukowa została podporządkowana badaniom nad okresem panowania Stanisława Augusta Poniatowskiego, zwłaszcza opracowaniem monografii poświęconej Antoniemu Tyzenhausowi, nad którą pracował od czasu studiów krakowskich (wydana pośmiertnie w Londynie²⁹). Wydawał też skrypty z zakresu dziejów Polski oraz prace poświęcone Wilnu i ziemi wileńskiej³⁰. Od początku zatrudnienia na USB przez wszystkie lata do wybuchu II wojny światowej prowadził cykl wykładów zatytułowanych „Przegląd dziejów Polski”, omawiając zdarzenia polityczne, ale przede wszystkim społeczne i gospodarcze od czasów formowania się państwowości do 1815 r. Poniżej ich uszczegółowieniem i rozwinięciem były zgłaszane w latach

²⁷ LCVA, f. 175, ap. 1 (I Bb), b. 738, k. 5, 7, 8, 12, 14, 31–35, 37, 41, 42; R. Jurkowski, *Z dziejów Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie 1907–1939. Przyczynek do życia kulturalnego Wilna*, „Zapiski Historyczne” 1986, 51, 4, s. 113–135; H. Ilgiewicz, *Societates Academicae Vilnenses. Towarzystwo Przyjaciół nauk w Wilnie (1907–1939) i jego poprzednicy*, Warszawa 2008, s. 272–276; A. Kasperavičius, *Stanisław Kościółkowski w Wilnie. Młode lata i praca nauczycielska (do 1921 r.)*, w: *Stanisław Kościółkowski pamięci przywrócony*, red. M. Dąbrowska, Warszawa–Łódź 2016, s. 9–19; R. Jurkowski, *Działalność Stanisława Kościółkowskiego w Towarzystwie Przyjaciół Nauk w Wilnie w latach 1907–1940*, w: *Stanisław Kościółkowski*, s. 20–28; P. Sierżęga, *Z dziejów czasopiśmiennictwa okresu międzywojennego*. „Ateneum Wileńskie” 1923–1939, „Rocznik Historii Prasy Polskiej” 2020, 23, 3 (59), s. 57–76.

²⁸ S.K., *Kilka szczegółów o Korpusie Kadetów w Nieświeżu*, „Litwa i Ruś. Miesięcznik ilustrowany, poświęcony kulturze, dziejom, krajoznawstwu i ludoznawstwu” 1912, 4, 1, s. 19–35; S. Kościółkowski, *Ze studiów nad dziejami ekonomii królewskich na Litwie*, „Rocznik Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie” 1911–1914, 5, s. 85–168; idem, *Aleksander Zdano-wicz (zarys biograficzny)*, „Rocznik Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie” 1915–1918, 6, s. 17–49.

²⁹ S. Kościółkowski, *Antoni Tyzenhaus podskarbi nadworny litewski*, t. 1–2, Londyn 1970–1971.

³⁰ Wykaz prac zamieszczony w *Bibliografia wybranych prac Stanisława Kościółkowskiego i literatury o nim* (oprac. M. Kozłowski), w: *Stanisław Kościółkowski*, s. 317–319.

1924–1926, 1929–1932, 1937–1939 (z tytułowymi modyfikacjami) – *Historia ludności włościańskiej w Koronie i W.K. Litewskim* oraz *Dzieje miast i ludności miejskiej w Polsce*, dotyczące zarówno ziem dawnej Polski, jak i czasów nowożytnych (1926/1927, 1932–1935). Z racji zdobytego doświadczenia w zakresie nauczania gimnazjalnego prowadził również wykłady z zakresu dynamicznie rozwijającej się w okresie międzywojennym dydaktyki historii (1922–1924, 1926/1927, 1929/1930). Wprowadzał też studentów w lekturę i interpretację źródeł średniowiecznych i nowożytnych. Z reguły nie prowadził wykładów z historii powszechnej, niemniej u schyłku lat dwudziestych XX w. zdecydował się przedstawić studentom „zarys dziejów Wielkiej Rewolucji Francuskiej” (1928/1929, 1929/1930). Szczególnym zainteresowaniem S. Kościałkowskiego, co zresztą było cechą charakterystyczną środowiska wileńskiego, cieszyła się historiografia. Tematyce tej poświęcił – w różnych latach – pięć wykładów, dokonując charakterystyki pisarstwa historycznego w dobie oświecenia, romantyzmu, pozytywizmu po współczesność, ze szczególnym uwzględnieniem twórczości Adama Naruszewicza, Joachima Lelewela, przedstawicieli tzw. szkoły krakowskiej i warszawskiej³¹.

Clou prowadzonych przez S. Kościałkowskiego zajęć stanowiły seminary i proseminaria. Proseminarium – traktowane jako wstęp do badań – było obowiązkowe dla wszystkich rozpoczynających studia historyczne. Przy zapisach na proseminarium przeprowadzał dla kandydatów egzamin wstępny. Jak wynika ze wspomnień ucznia i wychowanka S. Kościałkowskiego, pisarza i publicysty Antoniego Gołubiewa, kolokwium miało charakter formalny – „raczej symboliczny” – i stanowiło rodzaj rozmowy, której celem było osobiste zetknięcie się z przyszłym uczniem, rozpoznanie jego zainteresowań badawczych, zachęcenie do rzetelnych studiów, określenie stawianych wymagań, dalekie od sprawdzania wiedzy historycznej kandydata³².

Ze wspomnień seminarzystów S. Kościałkowskiego wyłania się dość jednorodny obraz profesora mającego duży wpływ na kształtowanie charakterów naukowych, wpajającego określone zasady moralne wychowankom. Podstawą dydaktyki uniwersyteckiej, obok gruntownego wprowadzenia w szczegółowe zagadnienia dziejów narodowych, było zapoznanie z aktualnym stanem wiedzy, metodologią historii, tematami spornymi i wyzwaniem badawczymi stojącymi przed adeptami Klio.

³¹ *Historiografia polska od Lelewela aż do dni naszych* (1927/28), *Historiografia polska po r. 1863* (1928/29), *Historiografia od Naruszewicza aż do dni naszych* (1934/35), *Historiografia Polska od Lelewela aż do dni naszych* (1935/36), *Historiografia polska II jej poł. w XIX i pocz. XX aż do dni naszych* (1936/37).

³² A. Gołubiew, *op. cit.*, s. 58–59; Z. Opacki, *Wydział*, s. 317–318.

Pomimo związków z Cesarskim Uniwersytetem Warszawskim i Uniwersytetem Jagiellońskim był – jak to określił A. Gołubiew – „duchowym wychowankiem lwowskiej szkoły historycznej”, stał na gruncie prowadzenia badań opartych na rzetelnym warsztacie naukowym, krytycznych źródłowo, prowadzących do opracowań monograficznych. Z podejrzliwością traktował typowe dla syntez i historiozofii oceny dziejów. Początkujących badaczy zachęcał do podejmowania tematów szczegółowych, opartych na źródłach, dalekich od dyletanckich uogólnień czy publicystycznych sądów. Domagał się podejmowania tematów oryginalnych i samodzielnego myślenia. Był typem naukowca, mentora i wychowawcy³³. Jako naukowiec dążył do „prawdy” obiektywnej, niezależnej od własnych przekonań i poglądów, opartej na rzetelnym opanowaniu i stosowaniu różnorodnych metod badawczych. Jako wychowawca był typem humanisty, umiejętnie wiążąc fakty polityczne z subtelną analizą jednostki uwarunkowanej społecznie i kulturowo. Nie odrzucał przeszłości jako rezerwuaru wzorców zachowań, ale daleki był od uproszczonej aktualizacji. Domagał się ocen uwzględniających uwarunkowania epoki, w której człowiek nie był wyimaginowanym „homunkulusem”, ale jednostką wyrosłą na gruncie określonej kultury, na którego należało patrzeć przez pryzmat zrozumienia i tolerancji³⁴. Studia pod kierunkiem S. Kościałkowskiego we wspomnieniach A. Gołubiewa „nie stanowiły tylko przysposobienia do zawodu, nie były jedynie przyswajaniem wiadomości, ale stawały się sprawą życia, angażującą i włączającą nas w historyczne stawanie się”³⁵. W pamięci studentów przechowało się wspomnienie o S. Kościałkowskim

³³ Cf. A. Gołubiew, *op. cit.*, s. 61–62; W. Nowodworski, *Prof. Stanisław Kościałkowski (1881–1960)*, „Zeszyty Naukowe KUL” 1961, 4, 2 (14), s. 83–90.

³⁴ Cf. A. Gołubiew, *op. cit.*, s. 62–63. Wspomnienia te znajdują potwierdzenie w opublikowanej przez S. Kościałkowskiego w Londynie pracy *Historyka. Wstęp do studiów historycznych* (1954), poświęconej metodyce postępowania badawczego, będącej pokłosiem prowadzonych zajęć proseminaryjnych na USB. Cf. też R. Stobiecki, „Historyka” Stanisława Kościałkowskiego, w: *Stanisław Kościałkowski*, s. 253–267; Z. Opacki, *Stanisław Kościałkowski na tle akademickiego pejzażu Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie*, w: *Stanisław Kościałkowski*, s. 60. Aleksander Gieysztor charakteryzując postać Lecha Beynara, seminarzysty Kościałkowskiego, pisał: „Uczyło ono umiejętności praktycznych i urabiało postawę badacza, otwierało horyzonty na całość dziejów Polski i Litwy. Pokazywało studentom uroki odkryć choćby najmniejszych, słowem – stanowiło dla nich zaprawę na długie lata uprawianego zawodu, wyróżniając ich zawsze od dyletantów”. Cf. A. Gieysztor, *Paweł Jasienica historyk Polski*, „Tygodnik Powszechny” 1971, nr 34 (1178).

³⁵ Cf. A. Gołubiew, *op. cit.*, s. 64.

jako człowieku wyjątkowo życzliwym, bezpośrednim, szlachetnym, troskliwym, zawsze gotowym do pomocy, także w wymiarze materialnym³⁶.

Jednym z filarów Studium historycznego USB był Feliks Koneczny. Wychowanek Uniwersytetu Jagiellońskiego, student m.in. Stanisława Smolki, Wincentego Zakrzewskiego, Anatola Lewickiego, słuchacz wykładów Stanisława Tarnowskiego, Maurycego Straszewskiego. Kończąc studia w 1888 r., przedstawił do oceny – jako rozprawę doktorską – pracę napisaną na seminarium filologa klasycznego Maksymiliana Iskrzyckiego pt. „Najdawniejsze stosunki Inflant z Polską do roku 1393”. Kompetencje naukowe zdecydowały o powołaniu go do poszukiwań archiwalnych prowadzonych w ramach tzw. ekspedycji rzymskiej. Po powrocie z Włoch znalazł zatrudnienie w Akademii Umiejętności (1890–1897), a następnie w Bibliotece Jagiellońskiej (do 1919 r.). W 1920 r. na UJ uzyskał habilitację, której podstawą były opublikowane w 1917 r. *Dzieje Rosji* (t. 1, *Do roku 1449*, Warszawa). Przybywszy do Wilna w 1919 r., objął Katedrę Historii Europy Wschodniej, najpierw jako profesor nadzwyczajny (1920), a od 1922 r. profesor zwyczajny USB. W tym czasie dysponował już sporym, złożonym z blisko czterdziestu prac, dorobkiem naukowym. Obok publikacji z zakresu mediewistyki i historii nowożytnej był autorem cenionych podręczników (*Dzieje Polski za Piastów*, Kraków 1902; *Dzieje Polski za Jagiellonów*, Kraków 1903), a także popularnych monografii poświęconych Adamowi Mickiewiczowi (1898) i Tadeuszowi Kościuszce (1917). W okresie wileńskim nie zaniechał badań nad dziejami Rosji, o czym świadczy szereg artykułów publikowanych na łamach krakowskiego „Przeglądu Powszechnego” i „Ateneum Wileńskiego”. Efektem prowadzonych studiów była publikacja drugiego tomu *Dziejów Rosji: Litwa a Moskwa w latach 1449–1492* (Wilno 1929) oraz planowanego na 1930 r. kolejnego, opatrzonego podtytułem *Schyłek Iwana III. 1492–1505* (opublikowany w Londynie w 1984 r.). Znaczącym osiągnięciem były też prace sygnalizujące rodzące się u F. Konecznego fascynacje historiozofią – *Polskie Logos a Ethos. Roztrząsanie o znaczeniu i celu Polski* (t. I–II, Poznań 1921). Na Uniwersytecie

³⁶ C. Zgorzelski, *Przywołane z pamięci*, Lublin 1996, s. 50–51. S. Kościalkowski pozostawił po sobie spore grono uczniów, wśród których wymienić należy m.in.: badaczkę dziejów Wielkiego Księstwa Litewskiego Krystynę Adolphową, historyka i badacza drukarstwa Martę Burbiankę, nowożytnika i badacza dyplomacji Aleksego Derugę, późniejszego pisarza i publicystę Antoniego Gołubiewa, historyka XIX w. Eugeniusza Gulczyńskiego, historyka i publicystę Leona Lecha Beynara (Paweł Jasienica), historyka Wielkiego Księstwa Litewskiego i Wielkiej Emigracji Lucjana Krawca, historyka i bibliotekarza Witolda Nowodworskiego, historyka kultury Jerzego Orde, bibliotekarki Marię Puciatową i Wandę Tukanowicz, badacza Litwy Bogumiła Zwolskiego, dydaktyka historii Wandę Zwolską oraz nowożytnika Leonida Żytkowicza. Szerzej cf. M. Kozłowski, *Wychowawca i nauczyciel. O uczniach Stanisława Kościalkowskiego*, w: *Stanisław Kościalkowski*, s. 130–179.

Wileńskim pracował do chwili przejścia na emeryturę w 1929 r. Ministerstwo nie przedłużyło F. Konecznemu *venia aetatis*, sugerując nikłe osiągnięcia dydaktyczne i systematycznie malejące zainteresowanie studentów udziałem w prowadzonym seminarium. Nie sprzyjała temu także antypięsudczykowska postawa profesora. Zmarł w Krakowie w 1949 r.³⁷

Od momentu przyjścia na USB F. Koneczny koncentrował się w wykładach głównie na zagadnieniach poświęconych historii Europy Wschodniej, ze szczególnym uwzględnieniem dziejów politycznych, gospodarczych i kulturowych, pozostających na styku relacji polsko-rosyjskich. Chronologią obejmował czasy od wczesnego średniowiecza po historię najnowszą, polską i powszechną. W niemal corocznie zmienianej tematyce – w okresie do 1929 r. – najwięcej miejsca poświęcił historii nowożytnej, omawiając zagadnienia genezy caratu i kultury moskiewskiej, historii Polski, Litwy i Rusi w XVI–XVII w., a także historii gospodarczej, stanowiącej podłoże relacji Polski i Rusi w XVI–XIX w. Pozostawały one w ścisłym związku z prowadzonymi przez F. Konecznego studiami nad dziejami Rosji. Z kolei nawiązywanie do problematyki słowiańskiej wynikało z jego wcześniejszych fascynacji naukowych i współpracy prowadzonej w ramach krakowskiego „Klubu Słowiańskiego” i redagowanego „Świata Słowiańskiego. Miesięcznika poświęconego słowianoznawstwu i przeglądowi spraw słowiańskich ze stanowiska polskiego” (1905–1914)³⁸. Nieliczne wykłady poświęcił okresowi średniowiecza, w tym dziejom Słowiańszczyzny wschodniej i polityce państwa piastowskiego na linii wschód–zachód. Od połowy lat dwudziestych XX w. tematyka *stricto* historyczna została przez F. Konecznego uzupełniana o zagadnienia z zakresu filozofii dziejów. Zmiana zainteresowań badawczych, czego zapowiedzią była praca *Polskie Logos a Ethos*, znalazła odzwierciedlenie w corocznie (od 1925 r.) zgłaszanej tematyce: „Elementy nauki o cywilizacji”, „Nauka

³⁷ LCVA, f. 175, ap. 5 (V B), b. 100, k. 5–8, 14–15, 17, 22, 35, 52; J. Skoczyński, *Feliks Koneczny (1862–1949)*, w: *Uniwersytet Jagielloński. Złota księga Wydziału Historycznego*, red. J. Dybiec, Kraków 2000, s. 145–150; idem, *Idee historiozoficzne Feliksa Konecznego*, Kraków 1991, s. 15–22; *Feliks Koneczny dzisiaj*, praca zbiorowa pod red. J. Skoczyńskiego, Kraków 2000; K. Błachowska, *Feliks Koneczny jako historyk Rosji – podstawy koncepcji*, „Klio Polska. Studia i materiały z dziejów historiografii polskiej XIX–XX wieku” 2012, 6, s. 169–196; P. Bieliński, *Feliks Karol Koneczny – droga kariery akademickiej*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” 2005, 50, 1, s. 95–116; J. Pawlak, *Feliks Koneczny – profesor Uniwersytetu Stefana Batorego (1919–1929)*, w: *Filozofia na Uniwersytecie Wileńskim*, red. R. Jadczyk, J. Pawlak, Toruń 1997, s. 151–154; L. Gawor, *Nauka o cywilizacji Feliksa Konecznego jako historiozofa*, w: *Filozofia na Uniwersytecie Stefana Batorego*, red. J. Pawlak, Toruń 2002, s. 195–211.

³⁸ J. Kochan, *Oblicze ideowo-polityczne „Świata Słowiańskiego”*, „Kwartalnik Historii Prasy Polskiej” 1979, 18, 2, s. 41–62.

o cywilizacji” czy „Opisy głównych cywilizacji”³⁹. W wykładach kładł nacisk na historię powszechną i domagał się rezygnacji z „polonocentryzmu”, a w badaniach stosowania metod wypracowanych na gruncie historiografii krytycznej. Umiejętność naukowego „stwierdzenia i określenia faktu”, poszukiwania związków przyczynowo-skutkowych – zdaniem historyka – wprowadzały w rudymenty warsztatu badawczego, stanowiły jedynie punkt wyjścia dla „nauki o cywilizacjach” – „najwyższego szczebla historii”⁴⁰. Doskonałe rozeznanie w archiwaliach, wydawnictwach źródłowych, swoboda korzystania z literatury europejskiej, a nade wszystko wdrażanie studentów w arкана metodologii, czyniły z niego dydaktyka darzonego powszechnym szacunkiem i uznaniem. Ryszard Mienicki odnosząc się do decyzji szefa departamentu szkół wyższych Witolda Suchodolskiego, który nie przedłużył F. Konecznemu pracy na USB, pisał: „W taki sposób odszedł w sile wieku ze szkodą dla uniwersytetu z katedry historii Europy Wschodniej. Pomimo 60 kilku lat był istotnie w sile wieku, erudycję posiadał ogromną, pracowitości był niezwykle, wykładał dobrze, seminarium prowadził w zajmujący i pożyteczny sposób”⁴¹. Z kolei ówczesny słuchacz wykładów F. Konecznego Paweł Jasienica wspominał:

Postać Profesora dobrze pasowała do głoszonych przezeń teorii. Nieduży, raczej zażywny, zawsze na ciemno i bardzo schludnie ubrany Pan z siwą bródką w szpic, wyglądał jak francuski rentier z dobrej rodziny. Zaczynał wykładać dokładnie w chwili przekroczenia progu Sali, zanim doszedł do katedry, już było po zagajeniu, nawiązaniu, czy wstępie. Notatki, wyjątki z dokumentów miał powypisywane na wąskich paskach papieru, które sklejał w takie nawet formy, o których nie uczą na lekcjach geometrii⁴².

Z ustaleń P. Bilińskiego wynika, że seminarium F. Konecznego nie należało do obleganych, a w porównaniu do prowadzonych przez S. Kościałkowskiego, K. Chodynckiego czy T.E. Modelskiego było wyjątkowo nieliczne⁴³. Wśród skromnego grona uczniów F. Konecznego (ale też

³⁹ UVB. *Spis wykładów i skład Uniwersytetu w roku akademickim 1920/21 – 1938/39*.

⁴⁰ F. Koneczny, *Polskie Logos a Ethos. Roztrząsanie o znaczeniu i celu Polski*, t. I, Warszawa 1921, s. 23–28.

⁴¹ Biblioteka Uniwersytecka w Toruniu, Dział Rękopisów [dalej: BUT, DR], sygn. 962 II, k. 7v.

⁴² P. Jasienica, *Pamiętnik*, wstęp i zakończenie W. Bartoszewski, Warszawa 2007, s. 142–143.

⁴³ W roku akademickim 1927/1928 na seminarium F. Konecznego uczęszczało zaledwie 6 osób. W tym samym czasie do S. Kościałkowskiego zapisanych było 98 studentów, do

K. Chodynickiego) wyróżnić należy zwłaszcza mediewistę i historyka Europy wschodniej Henryka Łowmiańskiego.

Ważną postacią dla wileńskiego środowiska uniwersyteckiego był Kazimierz Chodynicki. Wychowanek Uniwersytetu Jagiellońskiego, student m.in. nowożytnika Wacława Sobieskiego, historyka literatury Ignacego Chrzanowskiego oraz mediewisty i znawcy nauk pomocniczych historii Stanisława Krzyżanowskiego – promotora obronionej w 1914 r. rozprawy doktorskiej: *Próby zaprowadzenia chrześcijaństwa na Litwie przed r. 1386*⁴⁴. W czasie I wojny światowej przebywał na Mohylewsczczyźnie i Moskwie, gdzie uczył historii w polskich gimnazjach. Po wybuchu rewolucji w Rosji wrócił do Warszawy, wiążąc się z Archiwum Akt Dawnych (1919–1921) i prowadząc wykłady w Wolnej Wszechnicy Polskiej. W 1920 r., po uzyskaniu na Uniwersytecie Warszawskim habilitacji z zakresu historii Europy Wschodniej, został powołany – najpierw jako profesor nadzwyczajny – na Katedrę Historii Średniowiecznej i Nauk Pomocniczych Historii (w 1921 r.), a od 1924 r. mianowany profesorem zwyczajnym nauk pomocniczych historii. Na USB pracował do 1928 r., gdy przeniósł się na Uniwersytet Poznański⁴⁵. Jego głównym kierunkiem badań były dzieje Wielkiego Księstwa Litewskiego, zwłaszcza Kościoła, w tym Cerkwi prawosławnej. Był również cenionym znawcą nauk pomocniczych historii, paleografii ruskiej, dyplomatyki i sfragistyki. Chętnie nawiązywał do zagadnień metodologicznych. Przychodząc na USB, był autorem szeregu prac publikowanych m.in. na łamach „Przeglądu Historycznego”: *Próby zaprowadzenia chrześcijaństwa na Litwie przed r. 1886* (1914) i *Geneza równouprawnienia schizmatyków w W. Księstwie Litewskim. Stosunek Zygmunta Augusta do wyznania grecko-wschodniego* (1919–1920). Cenną w jego dorobku naukowym była też praca poświęcona historii historiografii – *Poglądy na zadania historii w epoce Stanisława Augusta* (Warszawa 1915). W okresie wileńskim pozostał wierny tematyce kościelnej, broniąc tezy o tolerancji wyznaniowej w drugiej połowie XVI w.⁴⁶ W swoich wykładach koncentrował się głównie na okresie Polski Jagiellonów, które weszły do kanonu realizowanych przez historyka zajęć w latach 1921–1928. Sporo miejsca rezerwował na zagadnienia związane z naukami pomocniczymi historii,

T.E. Modelskiego – 130, a K. Chodynickiego – 50. Cf. P. Biliński, *Feliks Koneczny (1862–1949). Życie i działalność*, Warszawa 2001, s. 131–136.

⁴⁴ Praca opublikowana: „Przegląd Historyczny” 1914, 18, 2, s. 215–255 oraz 1914, 18, 3 (dokończenie) s. 257–319.

⁴⁵ LCVA, f. 175, ap. 1 (I Bb), b. 76, k. 13, 15, 19, 26, 29, 43, 44.

⁴⁶ S. Bodniak, *Kazimierz Chodynicki (1890–1942)*, „Kwartalnik Historyczny” 1946, 53, 3–4, s. 440–452; K. Pietkiewicz, *Kazimierz Chodynicki 1890–1942*, w: *Wybitni historycy wielkopolscy*, red. J. Strzelczyk, Poznań 2010, s. 195–212.

w tym dyplomatyce papieskiej i cesarskiej, paleografii łacińskiej i ruskiej oraz źródłoznawstwu litewskiemu. Systematycznie prowadził też seminarium z zakresu NPH, na które przyjmował studentów wykazujących się zdanym kolokwium z proseminarium i łaciny⁴⁷. Wspominający K. Chodynickiego Stanisław Bodniak następująco pisał o profesorze:

W osobie śp. Chodynickiego człowiek i uczonej stąpiali się w harmonijną całość. Jako człowiek odznaczał się niezwykłą dobrocią, która była dominującym rysem Jego duchowej sylwetki. Wielka uczynność, prawość charakteru, prostolinijność bez kompromisów, sumienność rygorystyczna w spełnianiu obowiązków. [...] Dla uczącej się młodzieży był nieznużonym doradcą w pracy i przewodnikiem, więcej jeszcze – prawdziwym przyjacielem. Sprawiała to „humanitas” Profesora, że na ćwiczeniach i wykładach panowała niewymuszona atmosfera, wolna zupełnie od urzędowego tonu⁴⁸.

Podążał za poszukiwaniem „obiektywnej prawdy” rozpatrywanej w duchu pozytywistycznym, opartej na gruntownym przyswojeniu zasad postępowania badawczego i krytyki źródeł.

Poszukując kadry naukowej, w 1922 r. udało się WH USB pozyskać do współpracy jednego z wyróżniających się wówczas polskich archiwistów – Janusza Iwaszkiewicza. Były student prawa na Cesarskim Uniwersytecie Warszawskim, a następnie Wydziału Filozoficznego Uniwersytetu we Lwowie, gdzie studiował historię pod kierunkiem nowożytnika Szymona Askenazego, z czasem poświęcił się badaniom dziejów najnowszych⁴⁹. Po zakończonych w 1906 r. studiach powrócił do Warszawy, gdzie wykładał historię w prywatnych szkołach średnich i Wolnej Wszechnicy Polskiej (1908–1911). Wraz z odzyskaniem przez Polskę niepodległości związał się z Archiwum Skarbowym i Archiwum Akt Dawnych. W 1922 r. został zatrudniony na USB w charakterze zastępcy profesora historii Litwy i Rusi. Dwa lata później J. Iwaszkiewicz habilitował się na Uniwersytecie Poznańskim z zakresu historii Polski, ze szczególnym uwzględnieniem dziejów Litwy. Na USB wykładał z przerwami w latach 1923–1927, a systematycznie od 1930 r., kiedy na stałe przeniósł się do Wilna, obejmując – najpierw jako profesor nadzwyczajny, a od 1938 r. profesor zwyczajny – Katedrę Historii Nowożytnej. Na WH USB pracował do chwili zamknięcia uniwersytetu w grudniu 1939 r. Zginął podczas powstania warszawskiego

⁴⁷ UVB. *Spis wykładów i skład Uniwersytetu w roku akademickim 1920/21 – 1928/29*.

⁴⁸ S. Bodniak, *op. cit.*, s. 451.

⁴⁹ M. Hoszowska, *Szkoła Szymona Askenazego – przypadek Janusza Iwaszkiewicza (1879–1944)*, „Klio. Czasopismo poświęcone dziejom Polski i powszechnym” 2019, 50, 3, s. 105–130.

w sierpniu 1944 r.⁵⁰ Jego prace, najczęściej z zakresu historii politycznej, cechowało gruntowne wykorzystywanie źródeł pochodzących z archiwów krajowych i zagranicznych, m.in. rosyjskich, francuskich, włoskich, szwajcarskich czy holenderskich. Interesował go zwłaszcza okres napoleoński. Z tego zakresu opublikował w 1912 r. swoje najobszerniejsze dzieło *Litwa w roku 1812*⁵¹. W okresie międzywojennym wydawał na łamach „Ateneum Wileńskiego”, „Przeglądu Współczesnego”, „Przeglądu Warszawskiego”, „Archeionu”, „Tygodnika Ilustrowanego”, „Kurieria Warszawskiego”. Jego zainteresowania badawcze zasadniczo skoncentrowane na relacjach polsko-litewskich były szersze, obejmowały historię dawnego Uniwersytetu Wileńskiego, historię emigracji, okres powstania listopadowego, historię archiwów i pamiętnikarstwo. W prowadzonych w latach dwudziestych wykładach, ćwiczeniach i seminarium koncentrował się na historii Polski i Litwy w XVIII i XIX w., ze szczególnym uwzględnieniem dziejów porozbiorowych i źródłoznawstwa. W latach trzydziestych odszedł od tematyki polsko-litewskiej na rzecz historii powszechnej i ruchów narodowo-wyzwoleńczych w okresie porozbiorowym i w XX w. W niemal corocznie zmienianej tematyce wykładów mówił o Europie po kongresie wiedeńskim, zjednoczeniu Włoch, europejskich ruchach rewolucyjnych w latach 1830–1870, Europie w okresie drugiego cesarstwa francuskiego, rewolucji francuskiej, polityce kolonialnej państw europejskich, historii politycznej od traktatu wersalskiego do układu w Locarno, a z zakresu dziejów ojczystych na temat powstania listopadowego⁵². Prowadził też seminarium historyczne, zapoznając studentów z warsztatem badań nad historią XVIII–XX w. W środowisku historyków wileńskich był jednym z nielicznych propagujących wśród studentów badania nad dynamicznie rozwijającą się historią najnowszą (porozbiorową). Należał do grona osób życzliwych, chętnie dzielących się wiedzą i zdobytymi materiałami źródłowymi, zarówno z pracownikami naukowymi, jak i seminarzystami⁵³. Wspominając profesorów USB,

⁵⁰ Archiwum Polskiej Akademii Nauk w Warszawie [dalej APAN], zesp. III-83, sygn. 91, k. 1–2; L. Żytkowicz, *Iwazskiewicz Janusz (1879–1944)*, w: *PSB*, t. 10, red. K. Lepszy, Wrocław–Warszawa–Kraków 1962–1964, s. 183–184; I. Mamczak-Gadkowska, *Archiwa państwowe w II Rzeczypospolitej*, Poznań 2006, s. 138–142; eadem, *Archiwa warszawskie w Polsce niepodległej (1918–1939)*, w: *Wkład archiwistów warszawskich w rozwój archiwistyki polskiej. Zbiór studiów poświęconych warszawskiemu środowisku archiwalnemu*, red. A. Kulecka, Warszawa 2012, s. 30–32.

⁵¹ Opublikowane jako IX tom serii „Monografie w zakresie dziejów nowożytnych”, wydawanych przez Szymona Askenazego (Warszawa–Kraków 1912).

⁵² UVB. *Spis wykładów i skład Uniwersytetu w roku akademickim 1922/23, 1923/24, 1926/27, 1930/31–1938/39*.

⁵³ APAN, zesp. III-83, sygn. 91, k 2.

L. Żytkowicz nadmieniał, że „imponował rozległością wiedzy, czytaniem, bezpośrednią znajomością wielu archiwów europejskich”⁵⁴.

Podobnie jak J. Iwaszkiewicz, ze środowiska lwowskiego wywodził się, zatrudniony na WH USB w 1924 r., mediewista i nowożytnik Teofil Emil Modelski. Początkowo chciano mu powierzyć wakującą katedrę historii powszechnej, względy finansowe zdecydowały jednak, że nie została ona otworzona, a historyk otrzymał nominację na profesora nadzwyczajnego historii średniowiecznej i nauk pomocniczych historii⁵⁵. Przychodząc na uniwersytet posiadał skromny dorobek naukowy. Największym uznaniem środowiska cieszył się opublikowany przez T.E. Modelskiego doktorat, pisany na seminarium Ludwika Finkla – *Król Gebalim w liście Chasdaja. Studium historyczne z X w.* (Lwów 1910). Dorobek mediewistyczny uzupełniały artykuły zatytułowane *Góry Jub i Septimo u Józefa ben Goriona i Edrissiego* (1912), *Czy Polacy walczyli na Sycylii w r. 1025?* (1911) oraz *Lechia Pseudo-Focjusza* (1914). W 1917 r. T.E. Modelski uzyskał habilitację z zakresu historii Austrii i historii średniowiecznej powszechnej (w 1922 r. przeniesiona na historię krajów naddunajskich), której podstawą była złożona w rękopisie (nigdy nieopublikowana) dwutomowa praca *Austria a sprawa spiska w drugiej połowie XVIII w. i jej związek z pierwszym podziałem Polski*⁵⁶. W okresie „wileńskim” dorobek naukowy Modelskiego odnosił się zarówno do wieków średnich, historii nowożytnej, jak i wieku XIX. Z ważniejszych prac przywołać można: *Prawo kreskie w państwie Muszyńskim i Lubowelskim* (1925), *Sprawa pogranicza polsko-ruskiego w badaniach ruskich* (1925), *Z dziejów rebaptызacji w Polsce* (1925), *Nieznane uwagi na marginesie St. Trembeckiego* (1928), *Sprawa powołania J. Lelewela na katedrę historii w Wilnie* (1929).

T.E. Modelski uchodził za historyka o wysokich kompetencjach metodologiczno-warsztatowych, analityka i erudyty prowadzącego badania problematyki narodowej na tle historii powszechnej, znawcę źródeł zwłaszcza wczesnego średniowiecza, a także schyłku wieku XVIII⁵⁷. Studenci T.E. Modelskiego słuchali wykładów poświęconych okresowi średniowiecza europejskiego, ludom słowiańskim, wyprawom krzyżowym, a także formowaniu się państwa polskiego oraz historiografii polskiej

⁵⁴ L. Żytkowicz, *Moje wspomnienia*, s. 63.

⁵⁵ LCVA, f. 175, ap. 5 (IV B), b. 103, k. 8, 20.

⁵⁶ Archiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego [dalej: AUJ], Spuścizna 126, Teofil Modelski, sygn. 76, cz. 1, cz. 2; sygn. 77, cz. 1, cz. 2; sygn. 78; Archiwum Główne Akt Dawnych [dalej: AGAD], C. K. Ministerstwo Wyznań i Oświaty/K. k. Ministerium für Kultus und Unterricht, sygn. 119u, k. 1483, 1485, 1487, 1491, 1494.

⁵⁷ M. Haisig, *Teofil Emil Modelski (1881–1867)*, w: *PSB*, t. 21, red. E. Rostworowski, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1976, s. 519–520; J. Tyszkiewicz, *op. cit.*, s. 495–506.

i powszechnej do XV w. Niemal w każdym roku akademickim zgłaszał tematy z nauk pomocniczych historii i źródłoznawstwa⁵⁸. Wprowadzał zagadnienia oparte na badaniach z zakresu geografii historycznej, archeologii, językoznawstwa, historii gospodarczej, historii kultury i historii politycznej. Zwracał uwagę na konieczność prezentowania i omawiania prac historycznych, zaznajamiania ze zbiorami wydawnictw źródłowych, charakterystyki ich wartości i przydatności dla nauki. Modelski postrzegał dydaktykę uniwersytecką jako proces ściśle związany z prowadzeniem badań i oparty na doświadczeniu heurystycznym, wymagający zarówno umiejętności analitycznych, jak i zdolności syntetyzowania. Istotną była też umiejętność aktualizowania omawianych zagadnień. Wykład uniwersytecki – zdaniem historyka – dostarczał nie tylko wiedzy faktograficznej i umiejętności wiązania ze sobą wydarzeń dziejowych, ale wyposażał słuchaczy w kompetencje warsztatowe, przede wszystkim musiał „stać na wysokim poziomie ścisłości naukowej i bezwzględnej obiektywności sądów i przedstawiania”. Wykładowca – co podkreślał historyk – miał też pełne prawo do prezentacji własnych sądów i ocen poruszanych wątków. Dużą wagę przykładał do struktury wykładu, jego wewnętrznej spójności i przejrzystości. Wiedza warsztatowa, przygotowanie do analizy i interpretacji źródeł stanowiły dla Modelskiego fundament studiów uniwersyteckich. Seminaria traktował jako szczególną formę zajęć tworzących więź intelektualną i emocjonalną między badaczem-naukowcem a studentem, uczącym się nie tylko rzemiosła, ale i uniwersyteckiej kindersztuby, a w dalszej perspektywie dostarczających wzorców postaw akademickich⁵⁹. Wspominający T.E. Modelskiego Paweł Jasienica podkreślał, że był lubiany przez studentów, wykładał „jednakim zawsze, nieco kostycznym tonem”, gromadząc spore grono słuchaczy i seminarzystów⁶⁰.

Po odejściu T.E. Modelskiego na Uniwersytet Jana Kazimierza na katedrze zastąpił go, także lwowianin, uczeń Stanisława Zakrzewskiego, mediewista Stanisław Zajączkowski. Po uzyskaniu doktoratu w 1921 r. (podstawą była rozprawa *Studia nad dziejami Żmudzi w wieku XII i XIV*, druk: Lwów 1925) pracował we Lwowie jako nauczyciel gimnazjalny i archiwista w Archiwum Państwowym, organizował też archiwum Archidiecezji Lwowskiej. W 1930 r. uzyskał habilitację, której podstawą była praca *Polska a Zakon Krzyżacki w ostatnich latach Władysława Łokietka*

⁵⁸ UVB. *Spis wykładów i skład Uniwersytetu w roku akademickim 1925/26, 1926/27, 1927/28, 1928/29, 1929/30, 1930/31*; AUJ, Spuścizna 126, Teofil Modelski, sygn. 6, nlb., Uniwersytet Stefana Batorego w Wilnie. Zarządzenia, okólniki, sprawy studentów.

⁵⁹ AGAD, C. K. Ministerstwo Wyznań i Oświaty/K. k. Ministerium für Kultus und Unterricht, sygn. 119u, k. 1499–1514.

⁶⁰ P. Jasienica, *op. cit.*, s. 144.

(Lwów 1929). Po śmierci Jana Ptaśnika prowadził na UJK wykłady zleczone. W 1932 r. jako profesor nadzwyczajny objął na USB katedrę historii średniowiecznej powszechnej i nauk pomocniczych historii. Profesurę zwyczajną uzyskał w 1937 r. Przez dwa lata pełnił też obowiązki prorektora USB (1 września 1938 – 31 sierpnia 1940 r.). W okresie okupacji pracował w Archiwum Państwowym w Wilnie, a po wojnie związał się z Uniwersytetem Łódzkim.

Pracując w Wilnie, rozwijał swe zainteresowania badawcze w zakresie stosunków polsko-litewsko-krzyżackich w XIII–XV w., a także osadnictwa polskiego na pograniczu Prus i Rusi oraz geografii historycznej. Był też autorem skryptów do prowadzonych wykładów (*Historiografia polska wieków średnich*, Lwów 1934). Należał do ścisłego grona specjalistów w zakresie historii politycznej, a także cenionych znawców źródeł polskiego średniowiecza. Spośród wielu prac powstałych w okresie wileńskim warto przywołać *Żmudź w początkach unii polsko-litewskiej (Pamiętnik V Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich w Warszawie 28 listopada do 4 grudnia 1930. I Referaty*, Lwów 1930), *Zarys dziejów Zakonu Krzyżackiego w Prusach* (Toruń 1934), *Podbój Prus i ich kolonizacja przez Krzyżaków* (rozprawa z pracy zbiorowej *Dzieje Prus Wschodnich*, Toruń 1935), *Najdawniejsze osadnictwo polskie na Podlasiu* (odbitka z „Roczników Dziejów Społecznych i Gospodarczych”, Lwów 1936)⁶¹. W referacie sporządzonym na użytek komisji powołanej w sprawie mianowania S. Zajączkowskiego na profesora zwyczajnego H. Łowmiański pisał:

Swe zadania naukowe traktuje prof. Zajączkowski zawsze z wielką sumiennością i opracowuje je metodycznie. Nie znać w jego pracach pośpiechu, charakterystycznego dla autorów piszących dużo. Sądy swe stara się oprzeć na gruntownym poznaniu źródeł i dokładnym przestudiowaniu literatury, w ferowaniu wyroków naukowych zachowuje zawsze daleko posuniętą ostrożność, a wywody jego są nacechowane spokojem i umiarem. Toteż prace prof. Zajączkowskiego ze względu na gruntowność i obiektywizm spotykają się z uznaniem krytyki zarówno polskiej, jak i niemieckiej, a należy dodać mają znaczenie częstokroć nie tylko teoretyczno-naukowe, lecz i praktyczno-aktualne

⁶¹ LCVA, f. 175, ap. 1 (I Bb), b. 788, k. 3–7, 9–11, 14–15, 35, 40, 42; Stanisław Zajączkowski. *Rzut oka na działalność naukową w 70-lecie urodzin*, „Rocznik Łódzki” 1961, 4 (7), s. 7–18; K. Jasiński, *Stanisław Zajączkowski (1890–1977)*, „Zapiski Historyczne” 1978, 43, 4, s. 183–185; Zajączkowski Stanisław Franciszek, w: J. Kita, R. Stobiecki, *Słownik biograficzny historyków łódzkich*, Łódź 2000, s. 106–107; J. Pisulińska, *Stanisław Zakrzewski (1873–1936) i jego uczniowie*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” 2020, 65, 1, s. 36–46.

ze względu na poruszanie tematów, związanych z dziejami ekspansji niemieckiej na Wschodzie⁶².

W wykładach z historii politycznej koncentrował się niemal wyłącznie na europejskim i polskim średniowieczu. Wprawdzie sporadycznie, ale sięgał po zagadnienia z historii gospodarczej i bliskich mu badawczo relacji polsko-krzyżackich. Główny nacisk, podobnie jak T.E. Modelski, kładł na nauki pomocnicze historii. W każdym roku akademickim zgłaszał tematy z paleografii łacińskiej, dyplomatyki papieskiej, cesarskiej i prywatnej, sfragistyki, heraldyki i chronologii. Systematycznie prowadził też seminarium historii średniowiecznej, na które studenci mogli się zapisać wyłącznie po wcześniejszej rozmowie z profesorem. Zapewne prowadził je na wzór S. Zakrzewskiego, z systemem referatów, koreferatów, dyskusji i krytycznych omówień najnowszej literatury. Studenci byli przygotowywani do prowadzenia samodzielnych badań, skupionych na historii politycznej, opartych na rzetelnym opanowaniu metod badawczych, przywiązaniu do subtelnej analizy i krytyki źródeł.

Wśród plejady wykładowców studium historycznego jedynym wychowankiem USB był mediewista Henryk Łowmiański. W *curriculum vitae* czytamy, że studia rozpoczął w 1916 r. na Wydziale Historyczno-Filozoficznym Uniwersytetu Kijowskiego. W czasie I wojny światowej pracował w „Ziemijskim Związku” na froncie rumuńskim. W 1920 r. zapisał się na nowo otworzony Uniwersytet Wileński. Brał też udział w wojnie polsko-bolszewickiej. W 1924 r. uzyskał doktorat, którego podstawą była praca zatytułowana „*Wchody*” *miast litewskich w XVI wieku*⁶³. W kolejnych latach był młodszym, a następnie starszym asystentem w zakładzie nauk pomocniczych historii. Od 1929 do 1933 r. pracował jako archiwista

⁶² LCVA, f. 175, ap. 1 (I Bb), b. 788, k. 6. Prowadzone seminarium podsumowywał: „Będąc stale czynnym na polu badawczo-naukowym, prof. Zajczkowski wkładał również znaczny wysiłek w pracę pedagogiczną i naukowo-organizacyjną. Od chwili objęcia katedry prowadzi liczne Seminarium, którego uczestnicy poznają zasady metody mediewistycznej, stanowiącej niezbędne ogniwo w studiach słuchacza historii. W ciągu kilku lat uczestnicy Seminarium wykonali cały szereg prac seminaryjnych, dotyczących stosunków polsko-krzyżackich, dziejów średniowiecznych Polski i Litwy, krytyki źródeł i in. zagadnień, kilka prac magisterskich znajduje się w toku przygotowania”. *Ibidem*, k. 7. Wysokie kwalifikacje naukowe i organizacyjne S. Zajczkowskiego podkreślał też dyrektor Archiwum Państwowego we Lwowie Eugeniusz Barwiński: „doskonały paleograf, wybitne zdolności naukowe, [...] w decyzji powolny, ale b. wytrawny, zachowanie się bez zarzutu, [...] zupełnie dojrzały do stanowiska kierowniczego”. *Ibidem*, k. 74.

⁶³ Praca w pierwotnej formie została odczytana na seminarium K. Chodynickiego. Drukowana na łamach „Ateneum Wileńskiego” 1923, 1, 3–4, s. 398–466 oraz 1924, 2, 5–6, s. 1–30 (70–99).

w Archiwum m. Wilna. Po uzyskaniu habilitacji (1932), której podstawą była dwutomowa praca *Studia nad początkami społeczeństwa i państwa polskiego* (Wilno 1931–1932), rozpoczął na WH USB wykłady jako docent historii Europy Wschodniej, ze szczególnym uwzględnieniem dziejów Litwy i Rusi. W lutym 1933 r. został mianowany zastępcą profesora, a w maju 1934 r. otrzymał nominację na profesora nadzwyczajnego w Katedrze Europy Wschodniej. Cztery lata później, w 1938 r., uzyskał profesurę zwyczajną. Po wojnie krótko pracował w Łodzi, a następnie na Wydziale Humanistycznym Uniwersytetu Poznańskiego⁶⁴. Pracując na USB, koncentrował się na badaniach dziejów społeczno-gospodarczo-ustrojowych dawnej Litwy. Do ważnych prac z tego zakresu należy zaliczyć poświęconą genezie unii jagiellońskiej umowie krewsko-wołkowyskiej z 1385 r., mającej decydujący wpływ na charakter relacji prawno-ustrojowych Korony i Litwy – *Uwagi w sprawie podłoża społecznego i gospodarczego unii jagiellońskiej*⁶⁵ oraz *Wcielenie Litwy do Polski 1386 r.*⁶⁶ Sporo uwagi poświęcił początkom organizacji patrymonialnego państwa litewskiego w ujęciu komparatystycznym, roli dynastii i zachodzącym na Litwie przemianom społecznym, w tym rozwojowi warstwy rycersko-ziemiańskiej⁶⁷. Zajmował się też dziejami Prus z okresu przed podbojem krzyżackim (*Prusy pogańskie*, Toruń 1936, rozprawa z pracy zbiorowej *Dzieje Prus Wschodnich*), a także historią regionalną – Nowogródczą i Mohylowem. Wykłady poświęcił historii Europy Wschodniej, zwłaszcza Rosji w okresie Rusi Kijowskiej, Halicko-Wołyńskiej i Wielkiemu Księstwu Moskiewskiemu oraz czasom Carstwa Rosyjskiego. Osobną uwagę poświęcał dziejom Wielkiego Księstwa Litewskiego, niemal pomijając historię „wydarzeniową” i skupiając się na panujących stosunkach społeczno-gospodarczych, narodowościowo-wyznaniowych i prawno-ustrojowych. Rokrocznie wykladał też zagadnienia z zakresu nauk pomocniczych historii: sfragistyki, numizmatyki, chronologii, dyplomatyki zachodniej i ruskiej, paleografii

⁶⁴ LCVA, f. 175, ap. 1 (I Bb), b. 746, k. 39, 15, 19, 16, 29, 43, 44. G. Labuda, *Dzieło życiowe Henryka Łowmiańskiego* (22 VIII 1898 – 4 IX 1984), „Roczniki Historyczne” 1986, 52, s. 245–248; S. Alexandrowicz, *Henryk Łowmiański* (10 VIII 1898 – 4 IX 1984), „Studia Podlaskie” 1990, 1, s. 317–321; M. Kosman, *Wileński okres działalności Henryka Łowmiańskiego* (biografia uczonego do r. 1944), w: *Profesor Henryk Łowmiański. Życie i dzieło. Materiały z sesji naukowej poświęconej dziesiątej rocznicy śmierci uczonego* (Poznań 7–8 X 1994), red. A. Kijas, K. Pietkiewicz, Poznań 1995, s. 47–57.

⁶⁵ Druk: *Księga Pamiątkowa ku uczczeniu czterechsetnej rocznicy wydania pierwszego Statutu litewskiego*, red. S. Ehrenkreutz, Wilno 1935, s. 214–326.

⁶⁶ H. Łowmiański, *Wcielenie Litwy do Polski w 1386 r.*, „Ateneum Wileńskie” 1937, 12, s. 36–110.

⁶⁷ Idem, *Zagadnienie feudalizmu w Wielkim Księstwie Litewskim*, w: *Pamiętnik Powszechnego Zjazdu historyków Polskich w Wilnie 17–20 września 1935 roku*, t. I, Lwów 1936, s. 209–219.

(w tym ruskiej – nieodzownej w warunkach wileńskich), osobno z metod badań historycznych i przeglądu źródeł do dziejów Polski i Litwy⁶⁸. Ze wspomnień L. Żytkowicza dowiadujemy się, że

wykłady były znakomicie opracowane. Były to grube seksterny, z których Profesor czytał – powoli i dobitnie, akcentując terminy i zwroty najbardziej istotne. Wykłady w tej formie były nawet trochę męczące dla słuchaczy, bowiem wymagały ciągłej napiętej uwagi, nie mówiąc już o dobrym przygotowaniu. Gdybyśmy byli bardziej dojrzałi, byłaby to prawdziwa uczta duchowa [...]. Obawiam się, że duży wysiłek i wkład pracy Profesora nie zawsze owocował. Nie wiem, może i podniósł się poziom jego stałych słuchaczy, ale – o ile mi wiadomo – nie wytworzyło się jakieś grono uczniów Profesora. Może i czas był na to zbyt krótki, bo przecież rok 1939 wszystko przeciął tragicznie⁶⁹.

Z kolei seminaria były szkołą prowadzenia samodzielnych badań naukowych, opartych na metodach retrogresywnych, progresywnych i porównawczych, doskonalenia warsztatu naukowego i pogłębiania wiedzy z zakresu źródłoznawstwa.

Liczącym się w gronie wykładowców WH USB był znawca litewskich zasobów archiwalnych, jeden z prekursorów wykładów poświęconych archiwistyce, Ryszard Mienicki. Związany studiami od 1904 r. z Uniwersytetem w Petersburgu w 1906 r. przeniósł się na Uniwersytet Jagielloński. Słuchał wykładów m.in. Karola Potkańskiego, Wincentego Zakrzewskiego, Wacława Sobieskiego, Wacława Tokarza, uczęszczał na seminarium Stanisława Krzyżanowskiego. Jak wspominał, największy wpływ na kierunek jego zainteresowań badawczych miał nowożytnik Wiktor Czermak⁷⁰, promotor doktoratu uzyskanego 1910 r. na podstawie pracy *Hieronim Radziejowski podkanclerzy koronny*⁷¹. Rok później zapisał się i otrzymał absolutorium wydziału prawa Uniwersytetu w Dorpacie. Od 1912 r. współpracował z Janem Karolem Kochanowskim w opracowaniu *Codex Diplomaticus et Commemorationum Masoviae Generalis* (1919). W czasie I wojny został powołany do wojska rosyjskiego, gdzie ukończył szkołę oficerską, a następnie przeniósł się do I Korpusu Polskiego. W 1918 r. wstąpił do wojska polskiego. Po wojnie był nauczycielem w Gimnazjum im. Władysława Jagiełły, a od 1921 r. związał się

⁶⁸ UVB. *Spis wykładów i skład Uniwersytetu w roku akademickim 1932/33, 1933/34, 1934/35, 1935/36, 1936/37, 1937/38, 1938/39.*

⁶⁹ L. Żytkowicz, *Moje spotkania z Profesorem Łowmiańskim*, w: *Profesor Henryk*, s. 197–198.

⁷⁰ BUT, DR, sygn. 962 II, k. 49–54, 58–62.

⁷¹ Drukowany w częściach na łamach „Przeglądu Historycznego” 1911, 13, 1, s. 24–56; 1911, 13, 2, s. 257–293; 1911, 13, 3, s. 315–346.

z Archiwum Państwowym w Wilnie. W 1923 r. habilitował się z zakresu historii Polski na Wydziale Humanistycznym USB na podstawie wydanej w tym samym roku pracy: *Archiwum Akt Dawnych w Wilnie w okresie 1893–1922. Rys historyczny*. W 1930 i 1931 r. Rada WH USB dwukrotnie rekomendowała R. Mienickiego do objęcia katedry po emerytowanym F. Konecznym⁷². Mimo bardzo dobrych opinii nadesłanych przez Jana Karola Kochanowskiego, Wacława Sobieskiego, Bronisława Dembińskiego, Leona Białkowskiego, Franciszka Bujaka i Władysława Konopczyńskiego⁷³ Ministerstwo WRiOP nie zatwierdziło nominacji. Na USB wykładał jako docent prywatny (5 godzin wykładów i 2 godziny ćwiczeń tygodniowo)⁷⁴. W latach trzydziestych obok licznych recenzji i prac poświęconych archiwistyce i bibliotekom rozwijał zainteresowania historią województwa połockiego w XVI–XVIII w. Na łamach „Ateneum Wileńskiego” opublikował z tego zakresu *Egzulanci Połoccy (1563–1580)* (1934), *Rejestr popisowy województwa połockiego z dnia 30 IX 1765 r.* (1936), *Stanisław Dowojno, wojewoda połocki* (1937). Jego praktyka pisarska skoncentrowana była na historii politycznej, zdarzeniowej, personalistycznej. Z czasem uwzględniał również przemiany społeczno-gospodarcze i kulturowe (przygotowywana praca poświęcona ziemi połockiej)⁷⁵. W 1938 r. uzyskał profesurę tytularną. W czasie okupacji, do lipca 1940 r., pełnił obowiązki wicedyrektora Archiwum Państwowego w Wilnie, a po wojnie objął katedrę historii Europy wschodniej na Uniwersytecie Mikołaja Kopernika w Toruniu. W pierwszych latach prowadzonych wykładów na WH USB Mienicki skupiał się na wojnach polsko-szwedzkich w XVII w., czasach Jana III Sobieskiego i okresie panowania Sasów w Polsce. Od lat trzydziestych XX w. częściej sięgał po zagadnienia związane z tzw. kwestią bałtycką w XVI w. oraz relacjami polsko-moskiewskimi w XVII w. Rozpoczął też wykłady poświęcone archiwistyce oraz historiografii

⁷² LCVA, f. 175, ap. 1 (I Bb), b. 750, k. 37, 38, 42, 45, 1–3, 8, 12–15, 18, 19.

⁷³ J.K. Kochanowski podkreślał wagę dorobku naukowego R. Mienickiego, widział w nim „człowieka szlachetnego, ożywionego szczerem, wielkim i bezinteresownym zamiłowaniem do nauki. [...] stwierdziłem w nim niejednokrotnie dużą zdolność krasomówczą i literacką, obok niezwyklej, niekiedy wręcz fenomenalnej, wydajności pracy”. Za Mienickim przemawiała znajomość źródeł do badania dziejów Europy Wschodniej, szeroki wachlarz chronologiczny prowadzonych badań, swoboda w poruszaniu się w zagadnieniach historii politycznej, historii instytucji i biografistyce oraz opanowanie metod edytorstwa źródeł z dziejów nowożytnych. Cf. *Ibidem*, k. 16.

⁷⁴ Zajęcia docentów prywatnych regulowała ustawa z 13 lipca 1920 o szkołach akademickich (Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej 1920, nr 72, poz. 494, art. 57).

⁷⁵ W. Piasek, *Ryszard Mienicki i toruńska społeczność historyków w antropologicznej perspektywie badań historyczno-metodologicznych*, w: *Ryszard Mienicki (1886–1959). Archiwista i historyk*, red. W. Chorążyczewski, R. Degen, Toruń 2009, s. 46–48.

polskiej w okresie nowożytnym. Jak wspominał ich ówczesny słuchacz L. Żytkowicz, R. Mienicki obdarzony doskonałą pamięcią i darem narracji „wykładał zawsze na siedząco”, bez notatek. Wykłady cechowały się erudycją i starannym przygotowaniem w oparciu o literaturę polską i obcą. Był autorytetem w zakresie paleo- i neografii. Dla studentów wymagający, ale zawsze życzliwy i wyrozumiały. Tematyka prowadzonych przez Mienickiego seminariów była szeroka, pozostawiał swobodę w wyborze tematów, co pozwalało rozwijać indywidualne zainteresowania badawcze. Z kolei prace magisterskie oparte były na źródłach archiwalnych i literaturze przedmiotu. Do egzaminów z historii należało się przygotowywać samodzielnie, w oparciu o przeczytane lektury, stanowiące kanwę poruszanych tematów. Inaczej traktowano egzamin z nauk pomocniczych historii (metodyki postępowania badawczego, prowadzony wspólnie z S. Kościałkowskim), składający się z dwóch części: teoretycznej i praktycznej – obejmującej znajomość łaciny oraz dowodzący opanowania warsztatu pracy historyka w oparciu o przygotowane wcześniej przez egzaminatorów bibliografie, słowniki, wydawnictwa źródłowe, czasopisma historyczne etc.⁷⁶

PODSUMOWANIE

Oferta programowa studium historycznego skoncentrowana była na zagadnieniach historii średniowiecznej i najnowszej, z szerokim zaznaczeniem historii Europy Wschodniej, zwłaszcza relacji polsko-moskiewskich oraz dziejów Litwy ze szczególnym uwzględnieniem Wielkiego Księstwa Litewskiego, Wilna i Wileńszczyzny. Były to zarówno dzieje polityczne, jak i tematy z zakresu historii społeczno-gospodarczej, historii Kościoła, historii kultury, historiografii i edukacji. Stosunkowo dobrze rozwijała się historia najnowsza, czym USB wpisywało się w trend rosnącego zainteresowania badaniami dziejów XIX–XX w. w Polsce. Podobnie jak na innych uniwersytetach państwowych, dużą rolę przywiązywano do zapoznawania z warsztatem naukowym, co stanowiło fundament samodzielnej pracy badawczej. Stosunkowo słabo w porównaniu z innymi uniwersytetami wypadały archeologia i historia starożytna, dla których nie udało się pozyskać samodzielnych pracowników naukowych. Podejmowane w tym zakresie próby zatrudnienia archeologa Włodzimierza Antoniewicza czy archeologa klasycznego Edmunda Bulandy były jedynie rozwiązaniami prowizorycznymi.

⁷⁶ L. Żytkowicz, *Profesor Mienicki – jakim go znałem*, w: *Ryszard Mienicki*, s. 100–102.

Tabela 2. Oferta programowa studium historycznego USB za lata akademickie 1920–1939 z uwzględnieniem epok historycznych i wybranych obszarów badań w przedziałach: 1920/21–1924/25, 1925/26–1929/30, 1930/31–1934/35, 1935/36–1938/39 (dane w%)

Lata akademickie	1920/21– 1924/25	1925/26– 1929/30	1930/31– 1934/35	1935/36– 1938/39
godziny	4090 godz.	4330 godz.	4570 godz.	4240 godz.
oferta programowa	– 100%	– 100%	– 100%	– 100%
Archeologia	–	4,85%	–	–
Hist. Starożytna	–	1,39%	1,31%	1,06%
Hist. Średniowiecza	14,55%	25,40%	21,01%	22,29%
Hist. Nowożytna	30,20%	19,17%	30,63%	22,05%
Hist. Najnowsza	18,59%	4,85%	10,72%	13,80%
NPH	9,78%	12,70%	5,47%	6,84%
Dydaktyka Historii	1,46%	0,69%	0,66%	–
Proseminarium	5,87%	6,92%	6,57%	5,66%
Seminarium	17,11%	17,10%	23,63%	28,30%
Historiozofia/n. o cywilizacji	–	6,93%	–	–
Socjologia	2,44%	–	–	–

Źródło: Universitas Vilnensis Batoreana. Spis wykładów i skład Uniwersytetu w roku akademickim 1920/21–1938/39 (obliczenia własne)

Rozwijająca się systematycznie Alma Mater Vilnensis pozostawała w cieniu Uniwersytetu Jagiellońskiego, Uniwersytetu Jana Kazimierza, Uniwersytetu Warszawskiego i Uniwersytetu Poznańskiego. Jako uczelnia regionalna miała natomiast ogromny wpływ na kształt polskiej kultury na Wileńszczyźnie. Spośród całego środowiska historycznego w Wilnie, obliczanego na ponad 100 osób, historycy uniwersyteccy tworzyli jego trzon. Wielu z nich, jak S. Kościałkowski, K. Chodynicki, S. Zajączkowski, F. Koneczny, H. Łowmiański, R. Mienicki, J. Iwaszkiewicz, ale też historyk prawa i ostatni rektor wszechnicy wileńskiej S. Ehrenkreutz, czy kierujący Archiwum miasta Wilna i docent w Katedrze Historii Prawa Polskiego WH USB J. Adamus, zaliczani są do elit naukowych Klio w II Rzeczypospolitej⁷⁷. Potwierdzeniem peryferyjności środowiska wileńskiego był jego

⁷⁷ W. Górczyński, *Historycy wileńscy w okresie II Rzeczypospolitej*, „Wiadomości Historyczne” 2003, 4, s. 209–219; A. Gieysztor, *Dziejopisarstwo w Wilnie Międzywojennym*, „Lithuania” 1994, 4 (13), s. 57–62; A. Święcicki, *Wydział Prawa i Nauk Społecznych Uniwersytetu Stefana Batorego i jego spuścizna*, w: *Z dziejów*, s. 94–103; A.F. Grabski, *Teoretyczno-metodologiczna refleksja Jana Adamusa i jego koncepcje historiograficzne*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 1997, 49, 1–2, s. 175–193; M. Przeniosło, *M. Przeniosło*, *Studia prawnicze na*

udział pracach Polskiego Towarzystwa Historycznego. Oddział Wileński PTH utworzono dopiero w marcu 1925 r., co bezpośrednio związane było z planowanym w Poznaniu Powszechnym Zjazdem Historyków Polskich. Na czele oddziału stanęli jako przewodniczący Alfred Parczewski, wiceprzewodniczący F. Koneczny, ale też K. Chodynicki, S. Ehrenkreutz, S. Kościałkowski, T.E. Modelski, Władysław Zahorski, H. Łowmiański. Początkowo pod względem liczby członków zajmował czwarte miejsce po Warszawie, Lwowie i Krakowie, ale już w 1938 r. spadł na jedną z ostatnich lokat w skali kraju. Podobną pozycję zajmowało środowisko wileńskie pod względem publikacji na łamach wydawanego przez PTH „Kwartalnika Historycznego”⁷⁸. Profesorowie uniwersyteccy aktywnie udzielali się natomiast w wileńskich towarzystwach naukowych, zwłaszcza działającym od 1907 r. Towarzystwie Przyjaciół Nauk w Wilnie, i publikowali na łamach wyróżniającego się w kraju, poświęconego regionalistyce „Ateneum Wileńskiego” (jego redaktorami byli K. Chodynicki, T.E. Modelski, Bolesław Wilanowski wspólnie S. Zajączkowskim)⁷⁹. Zasilali też kadrowo działającą przy Instytucie Naukowo-Badawczym Europy Wschodniej w Wilnie Szkołę Nauk Politycznych (H. Łowmiański, M. Zdziechowski).

O randze uniwersytetu świadczy przede wszystkim jakość kształcenia kadry naukowej i dydaktycznej/nauczycielskiej. Niestety nie dysponujemy pełną listą rozpraw doktorskich z historii, jakie obroniono na WH USB. Do 1933 r. doktorat otrzymało 7 osób, a dyplom magisterski 111⁸⁰. W porównaniu z takimi ośrodkami jak Kraków czy Lwów była to liczba znikoma. Na UJK np. w porównywalnym okresie doktoraty

Uniwersytecie Stefana Batorego w Wilnie 1919–1939, „Wschodni Rocznik Humanistyczny” 2019, 16, 4, s. 185–192.

⁷⁸ J. Maternicki, *Geografia historyograficzna II Rzeczypospolitej*, „Przegląd Humanistyczny” 1990, 34, 2, s. 16–17 i nn.; L. Żytkowicz, *Wileński Oddział Polskiego Towarzystwa Historycznego 1925–1939*, „Zapiski Historyczne” 1986, 4, s. 9–26; T. Kondracki, *Polskie Towarzystwo Historyczne w latach 1918–1939*, Toruń 2006, s. 260–261; P. Sierżęga, *Oddział Polskiego Towarzystwa Historycznego w Wilnie (1925–1939)*, „UR Journal of Humanities and Social Sciences” 2022, 1 (22), s. 51–79.

⁷⁹ H. Ilgiewicz, *op. cit.*; P. Sierżęga, *Z dziejów*, s. 57–76.

⁸⁰ Doktoraty: 1924 Henryk Łowmiański (średniowiecze); 1925 Alfred Bilmans (średniowiecze); 1928 Maria Bohdanowicz Puciatowa (nowożytna); M. Henryk Wierzchowski (nowożytna); 1931 Maria Łowmiańska (nowożytna); 1932 Jerzy Orda (monografia Pińska do XVII w.); 1933 Marta Burbianka (nowożytna). Vide: B. Zwolski, *Wykaz tematów rozpraw doktorskich oraz prac magisterskich i nauczycielskich w zakresie historii, przyjętych w latach 1923–1933 przez Komisję Egzaminacyjną Wydz. Humanistycznego U.S.B.*, „Alma Mater Vilnensis. Biblioteka” 1933, 3, s. 368–373.

obroniło blisko 120 osób⁸¹. Warto w tym miejscu przywołać opinię, jaką o studentach USB i swym pobycie w Wilnie pozostawił filozof Wincenty Lutosławski. Jego świadectwo trudno uznać za w pełni obiektywne, niemniej nie można go zlekceważyć. Pisał:

Dziesięć lat wykładów w Wilnie przebrzmiało bez echa, ni skutku. [...] Moje wykłady były dla młodzieży wileńskiej zbytkiem, jakąś osobliwością, nie należącą do zakresu normalnych potrzeb umysłowych. Niestychane ubóstwo umysłowe tej młodzieży jaskrawo się uwydatniało na zebraniach w seminariach, gdzie studenci mieli głos zabierać i wygłaszać referaty. [...] Nikt stale przez dłuższy czas u mnie nie pracował. Słowa moje z katedry rzucane były bez echa. Wszędzie gdzie przedtem wykladałem – w Kazaniu trzy lata, w Londynie trzy lata, w Genewie cztery lata, powstawały ściślejsze kółka moich słuchaczy, z którymi pracowałem. Nic podobnego w Wilnie osiągnąć nie zdołałem. [...] Dwanaście lat osamotnienia w Wilnie i rozpaczliwego rzucania ziarn na nieurodzajną glebę⁸².

Nie potwierdza tak surowej opinii działalność „Koła Historyków”, gdzie studenci realizowali swe pasje w zakresie prehistorii i historii starożytnej, Europy Wschodniej oraz Wileńszczyzny⁸³.

Wybuch II wojny światowej, wkroczenie wojsk radzieckich do Wilna we wrześniu 1939 r., a w kolejnym miesiącu przekazanie rejonu wileńskiego władzom litewskim było zwiastunem zamknięcia uniwersytetu, co nastąpiło 15 grudnia 1939 r. Zlikwidowano uczelnię ważną w polityce państwa polskiego, podkreślającą wspólnotę tradycji i kultury dawnej i współczesnej Polski i Litwy. Strata była tym bardziej bolesna, gdyż zawieszała możliwość kształcenia polskich elit intelektualnych, ale co równie istotne – zatrzymywała procesy modernizacyjne sprzyjające wychodzeniu Wileńszczyzny z prowincjonalizmu kulturowego. Trzeba pamiętać, że dotknęło to dwóch polskich uniwersytetów: wileńskiego i lwowskiego. Po wojnie profesorowie USB znaleźli się częściowo na emigracji w Londynie, inni zasilili kadrowo nowo powstałe uniwersytety w Toruniu, Łodzi i Wrocławiu.

⁸¹ Cf. *Historia w Uniwersytecie Lwowskim. Badania i nauczanie do 1939 r.*, red. J. Maternicki, J. Pisulińska, L. Zaskilniak, Rzeszów 2016, s. 600–609.

⁸² W. Lutosławski, *Jeden latwy żywot*, Warszawa 1933 – Fr. Hoesick, s. 317, 328, 333.

⁸³ A. Deruga, *Sprawozdanie z działalności Koła Historyków słuchaczy U.S.B w Wilnie w latach 1923–1933*, „Alma Mater Vilnensis. Biblioteka” 1933, 3, s. 355–367; „Alma Mater Vilnensis” 1935, 12, s. 88.

REFERENCES (BIBLIOGRAFIA)

Archival sources (Źródła archiwalne)

Archiwum Główne Akt Dawnych:

C. K. Ministerstwo Wyznań i Oświaty/K. k. Ministerium für Kultus und Unterricht, sygn. 119u.

Archiwum Polskiej Akademii Nauk w Warszawie:

Zesp. III-83, sygn. 91.

Archiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego:

Spuścizna 126, Teofil Modelski, sygn. 6, 76.

Biblioteka Uniwersytecka w Toruniu:

Dział Rękopisów, sygn. 962 II.

Lietuvos Centrinis Valstybės Archyvas:

Fondas 175 [Archiwum Uniwersytetu Stefana Batorego. Wydział Humanistyczny], apyrašas 1 (I Bb), bylos 76 [Chodynicki Kazimierz], 78 [Dąbrowski Jan], 94 [Semkowicz Władysław], 738 [Kościalkowski Stanisław], 746 [Łowmiański Henryk], 750 [Mienicki Ryszard], 788 [Zajączkowski Stanisław]; apyrašas 5 (V B), bylos 100 [Koneczny Feliks]; apyrašas 5 (IV B), bylos 103 [Modelski Teofil].

Press (Prasa)

„Alma Mater Vilnensis” 1922, 1935.

„Dziennik Wileński” 1919.

„Tygodnik Powszechny” 1971.

Printed sources (Źródła drukowane)

Deruga A., *Sprawozdanie z działalności Koła Historyków słuchaczy U.S.B w Wilnie w latach 1923–1933*, „Alma Mater Vilnensis. Biblioteka” 1933, 3.

„Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej” 1920, nr 72, poz. 494.

Gołubiew A., *Stanisław Kościalkowski (ze wspomnień)*, „Znak” 1962, 14, 1.

Jasienica P., *Pamiętnik*, wstęp i zakończenie W. Bartoszewski, Warszawa 2007.

Klinger W., *Nauka. Nieco wspomnień kijowskich o śp. Profesorze Ludwiku Janowskim*, „Przegląd Współczesny” 1922, 1, 1–2.

Kolankowski L., *Zapiski pamiętnikarskie*, wstęp S. Grochowina, Toruń 2012.

Lutosławski W., *Jeden latwy żywot*, Warszawa 1933.

Ogólna statystyka studentów i wolnych słuchaczy Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie w roku akademickim 1923–24, w: *Universitas Vilnensis Batoreana. Skład Uniwersytetu w roku akademickim 1923/24*, Wilno [b.d.w.].

Ogólna statystyka studentów i wolnych słuchaczy Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie w roku akademickim 1924–25, 1925–26 i 1926–27, w: *Universitas Vilnensis Batoreana. Skład Uniwersytetu w latach akademickich 1924/25, 1925/26 i 1926/27*, Wilno [b.d.w.].

Pierwszy okres prac organizacyjnych nad odbudową Uniwersytetu Wileńskiego (13.XII.1918 r. – 11.X.1919 r.). *Sprawozdanie Komitetu Wykonawczego Odbudowy Uniwersytetu Wileńskiego*, w: *Księga pamiątkowa ku uczczeniu CCCL rocznicy założenia i X wskrzeszenia Uniwersytetu Wileńskiego*, t. II, Wilno 1929.

Siedlecki M., *Wspomnienia z pierwszych dwu lat organizacji Uniwersytetu Wileńskiego*, w: *Księga pamiątkowa ku uczczeniu CCCL rocznicy założenia i X wskrzeszenia Uniwersytetu Wileńskiego*, t. II, Wilno 1929.

- Statystyka studentów i wolnych słuchaczy Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie. Rok ak. 1929–1930*, w: *UVB. Skład Uniwersytetu w roku akademickim 1933/34 oraz zmiany zaszcze w latach 1929/30, 1930/31, 1931/32, 1932/33*, Wilno [b.d.w.].
- Statystyka studentów i wolnych słuchaczy Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie. Rok ak. 1930–1931*, w: *Universitas Vilnensis Batoreana. Skład Uniwersytetu w roku akademickim 1933/34*, Wilno [b.d.w.].
- Statystyka studentów i wolnych słuchaczy Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie. Rok ak. 1931/32*, w: *Universitas Vilnensis Batoreana. Skład Uniwersytetu w roku akademickim 1933/34*, Wilno [b.d.w.].
- Statystyka studentów i wolnych słuchaczy Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie. Rok ak. 1932/33*, w: *Universitas Vilnensis Batoreana. Skład Uniwersytetu w roku akademickim 1933/34*, Wilno [b.d.w.].
- Statystyka studentów i wolnych słuchaczy Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie. Rok ak. 1933/34*, w: *Universitas Vilnensis Batoreana. Skład Uniwersytetu w roku akademickim 1933/34*, Wilno [b.d.w.].
- Statystyka studentów i wolnych słuchaczy Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie. Rok akad. 1934/35*, w: *Universitas Vilnensis Batoreana. Skład Uniwersytetu w roku akademickim 1936/37*, Wilno [b.d.w.].
- Statystyka studentów i wolnych słuchaczy Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie. Rok akad. 1935/36*, w: *Universitas Vilnensis Batoreana. Skład Uniwersytetu w roku akademickim 1936/37*, Wilno [b.d.w.].
- Statystyka studentów i wolnych słuchaczy Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie. Rok akad. 1936/37*, w: *Universitas Vilnensis Batoreana. Skład Uniwersytetu w roku akademickim 1936/37*, Wilno [b.d.w.].
- Tatarkiewiczowie T. i W., *Wspomnienia*, Poznań 2011.
- Universitas Vilnensis Batoreana. XVIII Spis wykładów na trzy trymestry w roku akademickim 1935/36*, Wilno [b.d.w.].
- Universitas Vilnensis Batoreana. Skład Uniwersytetu w roku akademickim 1923/24*, Wilno [b.d.w.].
- Universitas Vilnensis Batoreana. Skład Uniwersytetu w roku akademickim 1938/39*, Wilno [b.d.w.].
- Zgorzelski C., *Przywołane z pamięci*, Lublin 1996.
- Żytkowicz L., *Moje spotkania z Profesorem Łowmiańskim*, w: *Profesor Henryk Łowmiański. Życie i dzieło. Materiały z sesji naukowej poświęconej dziesiątej rocznicy śmierci uczonego (Poznań 7–8 X 1994)*, red. A. Kijas, K. Pietkiewicz, Poznań 1995.
- Żytkowicz L., *Moje wspomnienia o profesorach Uniwersytetu Stefana Batorego*, w: *Z dziejów Almae Matris Vilnensis. Księga pamiątkowa ku czci 400-lecia założenia i 75-lecia wskrzeszenia Uniwersytetu Wileńskiego*, red. L. Piechnik, K. Puchowski, Kraków 1996.
- Żytkowicz L., *Profesor Mienicki – jakim go znam*, w: *Ryszard Mienicki (1886–1959). Archiwista i historyk*, red. W. Chorążyczewski, R. Degen, Toruń 2009.

Studies (Opracowania)

- Alexandrowicz S., *Henryk Łowmiański (10 VIII 1898 – 4 IX 1984)*, „*Studia Podlaskie*” 1990, 1.
- Alexandrowicz S., *Profesor Leonid Żytkowicz – historyk Wielkiego Księstwa Litewskiego*, „*Czasy Nowożytnie*” 2000, 9 (10).
- Alma Mater Vilnensis 1919–1939. 100-lecie Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie 1919–2019*, Toruń 2019.
- Bibliografia wybranych prac Stanisława Kościalkowskiego i literatury o nim (oprac. M. Kozłowski)*, w: *Stanisław Kościalkowski pamięci przywrócony*, red. M. Dąbrowska, Warszawa–Łódź 2016.

- Biliński P., *Feliks Karol Koneczny – droga kariery akademickiej*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” 2005, 50, 1.
- Biliński P., *Feliks Koneczny (1862–1949). Życie i działalność*, Warszawa 2001.
- Biliński P., Sierżęga P., *Korespondencja Feliksa Konecznego z Teofilem Emilem Modelskim w latach 1927–1931*, „Klio Polska. Studia i Materiały z Dziejów Historiografii Polskiej” 2018, 10.
- Błachowska K., *Feliks Koneczny jako historyk Rosji – podstawy koncepcji*, „Klio Polska. Studia i materiały z dziejów historiografii polskiej XIX–XX wieku” 2012, 6.
- Bodniak S., *Kazimierz Chodynicki (1890–1942)*, „Kwartalnik Historyczny” 1946, 53, 3–4.
- Bursztyńska H., *Humanistyka uniwersytecka w Wilnie w latach 1919–1929*, w: *Kultura międzywojennego Wilna. Materiały konferencji w Trokach (28–30 VI 1993)*, red. A. Kiezuń, Białystok 1994.
- Czapiuk A., *Uniwersyteckie środowisko historyczne w międzywojennym Wilnie*, w: *Kultura międzywojennego Wilna. Materiały konferencji w Trokach (28–30 VI 1993)*, red. A. Kiezuń, Białystok 1994.
- Dalecka T., *Dzieje polonistyki wileńskiej 1919–1939*, Kraków 2003.
- Dziewulski W., *Uniwersytet Stefana Batorego w Wilnie. Obrazy z życia uczelni*, w: *Kultura międzywojennego Wilna. Materiały z konferencji w Trokach (28–30 VI 1993)*, red. A. Kiezuń, Białystok 1994.
- Feliks Koneczny dzisiaj*, praca zbiorowa pod red. J. Skoczyńskiego, Kraków 2000.
- Gawor L., *Nauka o cywilizacji Feliksa Konecznego jako historiozofa*, w: *Filozofia na Uniwersytecie Stefana Batorego*, red. J. Pawlak, Toruń 2002.
- Gieysztor A., *Dziejopisarstwo w Wilnie Międzywojennym*, „Lithuania” 1994, 4 (13).
- Gieysztor A., *Ludwik Kolankowski (1882–1956)*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. 13, red. E. Rostworowski, Wrocław–Warszawa–Kraków 1967–1968.
- Górczyński W., *Historycy wileńscy w okresie II Rzeczypospolitej*, „Wiadomości Historyczne” 2003, 4.
- Grabski A.F., *Teoretyczno-metodologiczna refleksja Jana Adamusa i jego koncepcje historiograficzne*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 1997, 49, 1–2.
- Haisig M., *Teofil Emil Modelski (1881–1867)*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. 21, red. E. Rostworowski, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1976.
- Historia w Uniwersytecie Lwowskim. Badania i nauczanie do 1939 r.*, red. J. Maternicki, J. Pisułńska, L. Zaskilniak, Rzeszów 2016.
- Hoszowska M., *Szkoła Szymona Askenazego – przypadek Janusza Iwaszkiewicza (1879–1944)*, „Klio. Czasopismo poświęcone dziejom Polski i powszechnym” 2019, 50, 3.
- Ilgiewicz H., *Societates Academicae Vilnenses. Towarzystwo Przyjaciół nauk w Wilnie (1907–1939) i jego poprzednicy*, Warszawa 2008.
- Jaczewski B., *Organizacja i instytucje życia naukowego w Polsce (listopad 1918–1939)*, w: *Historia nauki polskiej*, t. V, 1918–1951, cz. I, red. Z. Skubała-Tokarska, Wrocław–Warszawa–Kraków 1992.
- Jadacki J.J., *Filozofia w Wilnie 1920–1945*, w: *Kultura międzywojennego Wilna. Materiały konferencji w Trokach (28–30 VI 1993)*, red. A. Kiezuń, Białystok 1994.
- Jakubowski Z., *Ksiądz biskup Czesław Falkowski ordynariusz łomżyński (1887–1969)*, „Nasza Przyszłość. Studia z Dziejów Kościoła i Kultury Katolickiej w Polsce” 1970, 33.
- Jasiński K., *Stanisław Zajączkowski (1890–1977)*, „Zapiski Historyczne” 1978, 43, 4.
- Jurkowski R., *Działalność Stanisława Kościalkowskiego w Towarzystwie Przyjaciół Nauk w Wilnie w latach 1907–1940*, w: *Stanisław Kościalkowski pamięci przywrócony*, red. M. Dąbrowska, Warszawa–Łódź 2016.

- Jurkowski R., *Z dziejów Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie 1907–1939. Przyczynek do życia kulturalnego Wilna*, „Zapiski Historyczne” 1986, 51, 4.
- K. S., *Kilka szczegółów o Korpusie Kadetów w Nieświeżu*, „Litwa i Ruś. Miesięcznik ilustrowany, poświęcony kulturze, dziejom, krajoznawstwu i ludoznawstwu” 1912, 4, 1.
- Kamiński S.L., *Wyższe Kursy Naukowe w Kijowie*, „Wiadomości Bibliograficzne. Miesięcznik poświęcony Bibliografii Krytycznej” 1917, 1, 3.
- Kasperavičius A., *Stanisław Kościółkowski w Wilnie. Młode lata i praca nauczycielska (do 1921 r.)*, w: *Stanisław Kościółkowski pamięci przywrócony*, red. M. Dąbrowska, Warszawa–Łódź 2016.
- Kochan J., *Oblicze ideowo-polityczne „Świata Słowiańskiego”*, „Kwartalnik Historii Prasy Polskiej” 1979, 18, 2.
- Kolbuszewski K., Oko J.J., *Wydział Humanistyczny U.S.B. w latach 1919–1929*, w: *Księga pamiątkowa ku uczczeniu CCCL rocznicy założenia i X wskrzeszenia Uniwersytetu Wileńskiego*, t. II, Wilno 1929.
- Kondracki T., *Polskie Towarzystwo Historyczne w latach 1918–1939*, Toruń 2006.
- Koneczny F., *Polskie Logos a Ethos. Roztrząsanie o znaczeniu i celu Polski*, t. I, Warszawa 1921.
- Kosman M., *Wileński okres działalności Henryka Łowmiańskiego (biografia uczonego do r. 1944)*, w: *Profesor Henryk Łowmiański. Życie i dzieło. Materiały z sesji naukowej poświęconej dziesiętej rocznicy śmierci uczonego (Poznań 7–8 X 1994)*, red. A. Kijas, K. Pietkiewicz, Poznań 1995.
- Kościółkowski S., *Aleksander Zdanowicz (zarys biograficzny)*, „Rocznik Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie” 1915–1918, 6.
- Kościółkowski S., *Antoni Tyzenhaus podskarbi nadworny litewski*, t. 1–2, Londyn 1970–1971.
- Kościółkowski S., *Ze studiów nad dziejami ekonomii królewskich na Litwie*, „Rocznik Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie” 1911–1914, 5.
- Kozłowski M., *Wychowawca i nauczyciel. O uczniach Stanisława Kościółkowskiego*, w: *Stanisław Kościółkowski pamięci przywrócony*, red. M. Dąbrowska, Warszawa–Łódź 2016.
- Księga Pamiątkowa ku uczczeniu czterechsetnej rocznicy wydania pierwszego Statutu litewskiego*, red. S. Ehrenkreutz, Wilno 1935.
- Labuda G., *Dzieło życiowe Henryka Łowmiańskiego (22 VIII 1898 – 4 IX 1984)*, „Roczniki Historyczne” 1986, 52.
- Laval de P., *Katedry Historii Uniwersytetu Stefana Batorego*, w: *Z dziejów Almae Matris Vilnensis. Księga pamiątkowa ku czci 400-lecia założenia i 75-lecia wskrzeszenia Uniwersytetu Wileńskiego*, red. L. Piechnik, K. Puchowski, Kraków 1996.
- Łowmiański H., *Wcielenie Litwy do Polski w 1386 r.*, „Ateneum Wileńskie” 1937, 12.
- Łowmiański H., *Zagadnienie feudalizmu w Wielkim Księstwie Litewskim*, w: *Pamiętnik Powszechnego Zjazdu historyków Polskich w Wilnie 17–20 września 1935 roku*, t. I, Lwów 1936.
- Mamczak-Gadkowska I., *Archiwa państwowe w II Rzeczypospolitej*, Poznań 2006.
- Mamczak-Gadkowska I., *Archiwa warszawskie w Polsce niepodległej (1918–1939)*, w: *Wkład archiwistów warszawskich w rozwój archiwistyki polskiej. Zbiór studiów poświęconych warszawskiemu środowisku archiwalnemu*, red. A. Kulecka, Warszawa 2012.
- Marian Zdziechowski 1861–1938. *W 70 rocznicę śmierci*, red. J. Skoczyński, A. Wroński, Kraków 2009.
- Maternicki J., *Geografia historiograficzna II Rzeczypospolitej*, „Przegląd Humanistyczny” 1990, 34, 2.
- Mienicki R., *Pierwsze dziesięciolecie Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie*, w: *Księga pamiątkowa ku uczczeniu CCCL rocznicy założenia i X wskrzeszenia Uniwersytetu Wileńskiego*, t. II, Wilno 1929.

- Nowodworski W., *Prof. Stanisław Kościółkowski (1881–1960)*, „Zeszyty Naukowe KUL” 1961, 4, 2 (14).
- Opacki Z., *Między uniwersalizmem a partykularyzmem. Myśl i działalność społeczno-polityczna Mariana Zdziechowskiego 1914–1939*, Gdańsk 2006.
- Opacki Z., *Reaktywowanie czy powstanie? Dyskusje wokół wskrzeszenia Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie w latach 1918–1919*, „Kwartalnik Historyczny” 1998, 105, 3.
- Opacki Z., *Stanisław Kościółkowski na tle akademickiego pejzażu Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie*, w: *Stanisław Kościółkowski pamięci przywrócony*, red. M. Dąbrowska, Warszawa–Łódź 2016.
- Opacki Z., *Wydział Humanistyczny Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie 1919–1939*, Gdańsk 2021.
- Pawlak J., *Feliks Koneczny – profesor Uniwersytetu Stefana Batorego (1919–1929)*, w: *Filozofia na Uniwersytecie Wileńskim*, red. R. Jadczak, J. Pawlak, Toruń 1997.
- Piasek W., *Ryszard Mienicki i toruńska społeczność historyków w antropologicznej perspektywie badań historyczno-metodologicznych*, w: *Ryszard Mienicki (1886–1959). Archiwista i historyk*, red. W. Chorążyczewski, R. Degen, Toruń 2009.
- Pietkiewicz K., *Kazimierz Chodynicki 1890–1942*, w: *Wybitni historycy wielkopolscy*, red. J. Strzelczyk, Poznań 2010.
- Pisulińska J., *Sprawa obsadzenia katedry historii Polski na UJK w 1936 r.*, w: *Wielokulturowe środowisko historyczne Lwowa w XIX i XX w.*, t. 3, red. J. Maternicki, L. Zaskilniak, Rzeszów 2005.
- Pisulińska J., *Stanisław Zakrzewski (1873–1936) i jego uczniowie*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” 2020, 65, 1.
- Pracownicy nauki i dydaktyki Uniwersytetu Mikołaja Kopernika 1945–1994: materiały do biografii*, oprac. H. Duczkowska-Moraczewska, M. Gołębowski, R. Karpiesiuk, red. S. Kalemka, Toruń 1995.
- Przeniosło M., *Przeniosło M.*, *Studia prawnicze na Uniwersytecie Stefana Batorego w Wilnie 1919–1939*, „Wschodni Rocznik Humanistyczny” 2019, 16, 4.
- Różiewicz J., Zasztowt L., *Polskie Kolegium Uniwersyteckie w Kijowie (1917–1919)*, „Rozprawy z Dziejów Oświaty” 1991, 34.
- Sierżęga P., *Historia średniowiecza na studium historycznym Uniwersytetu Jana Kazimierza (organizacja i program studiów)*, w: *Materiały V Kongresu Mediewistów Polskich*, t. I, *Recepcja i odrzucenie. Kontakty międzykulturowe w średniowieczu*, red. L.P. Słupecki, P. Sierżęga, A. Rozwałka, M. Dzik, Rzeszów 2017.
- Sierżęga P., *Oddział Polskiego Towarzystwa Historycznego w Wilnie (1925–1939)*, „UR Journal of Humanities and Social Sciences” 2022, 1 (22).
- Sierżęga P., *Z dziejów czasopiśmiennictwa okresu międzywojennego*. „Ateneum Wileńskie” 1923–1939, „Rocznik Historii Prasy Polskiej” 2020, 23, 3 (59).
- Skoczyński J., *Feliks Koneczny (1862–1949)*, w: *Uniwersytet Jagielloński. Złota księga Wydziału Historycznego*, red. J. Dybiec, Kraków 2000.
- Skoczyński J., *Idee historiozoficzne Feliksa Konecznego*, Kraków 1991.
- Stobiecki R., „*Historyka*” *Stanisława Kościółkowskiego*, w: *Stanisław Kościółkowski pamięci przywrócony*, red. M. Dąbrowska, Warszawa–Łódź 2016.
- Stanisław Zajączkowski. Rzut oka na działalność naukową w 70-lecie urodzin*, „Rocznik Łódzki” 1961, 4 (7).
- Stomma S., *Wskrzeszenie Uniwersytetu w Wilnie w 1919 roku*, w: *Z dziejów Almae Matris Vilnensis. Księga pamiątkowa ku czci 400-lecia założenia i 75-lecia wskrzeszenia Uniwersytetu Wileńskiego*, red. L. Piechnik, K. Puchowski, Kraków 1996.

- Supruniuk A., *Alma Mater Vilnensis. Okoliczności wskrzeszenia Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie*. „Archiwum Emigracji. Studia – Szkice – Dokumenty” 2018/2019, 1–2 (26–27).
- Święcicki A., *Wydział Prawa i Nauk Społecznych Uniwersytetu Stefana Batorego i jego spuścizna*, w: *Z dziejów Almae Matris Vilnensis. Księga pamiątkowa ku czci 400-lecia założenia i 75-lecia wskrzeszenia Uniwersytetu Wileńskiego*, red. L. Piechnik, K. Puchowski, Kraków 1996.
- Tandecki J., *Dzieje i działalność naukowa Zakładu Archiwistyki Instytutu Historii i Archiwistyki UMK w Toruniu*, „Res Historica” 2009, 28.
- Tomaszewski P., *Uniwersytet Stefana Batorego w Wilnie w latach 1919–1939. Studium z dziejów organizacji i postaw ideowych studentów*, Toruń 2018.
- Tyszkiewicz J., *Teofil Emil Modelski (1881–1967)*, w: *Złota księga historiografii lwowskiej XIX i XX wieku*, red. J. Maternicki współpr. L. Zaszkilniak, Rzeszów 2007.
- Władyczko S., *Pierwszy okres prac organizacyjnych nad odbudową Uniwersytetu Wileńskiego (13.XII.1918 r. – 11.X.1919 r.)*, w: *Księga pamiątkowa ku uczczeniu CCCL rocznicy założenia i X wskrzeszenia Uniwersytetu Wileńskiego*, t. II, Wilno 1929.
- Wrzosek A., *Wskrzeszenie Uniwersytetu Wileńskiego w r. 1919*, w: *Księga pamiątkowa ku uczczeniu CCCL rocznicy założenia i X wskrzeszenia Uniwersytetu Wileńskiego*, t. II, Wilno 1929.
- Wrzosek A., *Horoszkiewiczówna W., Wstęp. Działalność naukowa i społeczna Ludwika Janowskiego*, w: *L. Janowski, W promieniach Wilna i Krzemieńca*, Wilno 1923.
- Zajączkowski Stanisław Franciszek, w: *J. Kita, R. Stobiecki, Słownik biograficzny historyków łódzkich*, Łódź 2000.
- Zamojska D., *Akademicy i urzędnicy. Kształtowanie ustroju państwowych szkół wyższych w Polsce 1915–1920*, Warszawa 2009.
- Zwolski B., *Wykaz tematów rozpraw doktorskich oraz prac magisterskich i nauczycielskich w zakresie historii, przyjętych w latach 1923–1933 przez Komisję Egzaminacyjną Wydz. Humanistycznego U.S.B.*, „Alma Mater Vilnensis. Biblioteka” 1933, 3.
- Żytkowicz L., *Iwaskiewicz Janusz (1879–1944)*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. 10, red. K. Lepszy, Wrocław–Warszawa–Kraków 1962–1964.
- Żytkowicz L., *Wileński Oddział Polskiego Towarzystwa Historycznego 1925–1939*, „Zapiski Historyczne” 1986, 4.

NOTA O AUTORZE

Paweł Sierżęga – dr hab., Zakład Historii Historiografii i Metodologii Historii Uniwersytetu Rzeszowskiego, autor blisko 90 prac z zakresu historii historiografii, myśli historycznej, biografistyki i dziejów Galicji.

ABOUT THE AUTHOR

Paweł Sierżęga – PhD with habilitation, Department of History, Historiography and Methodology of History at University of Rzeszow, author of nearly 90 works on the history of historiography, historical thought, biography and the history of Galicia.

